

SLOVENSKÝ NÁRODOPIŠ

1

XIII

VYDAVATELSTVO
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED
BRATISLAVA 1985

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online
sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV
(v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné
zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.cceol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

ŠTÚDIE

Viera Urbánová, Motykové hospodárenie v slovenskom poľnohospodárstve 19. a 20. storočia — — — — —	3
Olga Hrabalová, Ke studiu žatevních písní východomoravských a slovenských —	33
Dušan Holý, Rytmičné zvláštnosti v lidové taneční hudbě na Hornácku — — —	57
MATERIÁLY — ARCHÍV	
Ján Beňuch, Zimné ustajnenie dobytku mimo osady v obci Devičie — — —	66
ROZHLADY	
Soňa Burlasová, Folkloristický kongres v Juhoslávii — — — — —	83
Viera Gašparíková, Významné jubileum Vuka Stefanoviča Karadžića — —	84
Mária Kosová, Vzťah predstaviteľov slovenského národného obrozenia k folkloristickému dielu Vuka Stefanoviča Karadžića — — — — —	86
Mária Kosová, Sympóziom o súčasnom folklóre v Juhoslávii — — — — —	89
Ester Plicková, Niekoľko etnografických postrehov z Rumunskej ľudovej republiky	91
DROBNÉ ZPRÁVY — — — — —	98
RECENZIE A REFERÁTY	
R. Bednárik, Slováci v Juhoslávii (J. Podolák) — — — — —	102
B. Varsík, Osídlenie Košickej kotliny I. (J. Podolák) — — — — —	104
Uhorský Simplicissimus (E. Horváthová) — — — — —	105
Umenie prostých rúk (A. Pranda) — — — — —	105
P. Nedo, Bajkarjo, hercy a kantorki (O. Sirovátka) — — — — —	106
T. Hoffmann, A gabonaneműek nyomtatása a magyar paraszток gazdálkodásában (M. Markuš) — — — — —	107
Österreichischer Volkskundeatlas (M. Markuš) — — — — —	108
Katalog írských pohádek (O. Sirovátka) — — — — —	110
Textile Museum Journal (E. Marková) — — — — —	110
V. Birrell, Textile Arts (E. Marková) — — — — —	111
A. Ledács Kiss, K. Szűtsné Brenner, Ismerjük meg a keleti szőnyeget (E. Marková)	111
L. Cipriani, Na ostrovoch Andamany (R. Raczýnski) — — — — —	112
BIBLIOGRAFIA	
Milada Kubová, Bibliografia slovenskej etnografie a folkloristiky za roky 1961—1962	113

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

Вера Урбанцова, Ведение хозяйства ручным образом в словацком сельском хозяйстве в 19 и 20 веке — — — — —	3
Ольга Грабалова, К изучению восточноморавских и словацких песен о жатве	33
Душан Голы, Ритмические особенности в народной танцевальной музыке в Горняцке — — — — —	57
МАТЕРИАЛЫ — АРХИВ	
Ян Беньух, Помещение скота в хлеву на зимовку вне поселка населенного пункта Девичие — — — — —	66
ОБЗОРЫ	
Соňa Бурласова, Фольклористический конгресс в Югославии — — — — —	83
Вера Гаšпарикова, Значительный юбилей Вука Стефановича Караджича	84
Мария Косова, Отношение представителей словацкого народно-просветительского движения к фольклористическим произведениям Вука Стефановича Караджича — — — — —	86
Мария Косова, Симпозиум о современном фольклоре в Югославии — — — — —	89
Эстер Плицкова, Несколько этнографических заметок о Румынской народной республике — — — — —	91
МЕЛКИЕ ЗАМЕТКИ — — — — —	98
РЕЦЕНЗИИ И РЕФЕРАТЫ — — — — —	102
БИБЛИОГРАФИЯ	
Милада Кубова, Библиография словацкой этнографии и фольклористики за 1961—1962 гг. — — — — —	113

Na 1. strane obálky: Obráz s motívom klčovania z oltára sv. Antona a Pavla, pustovníkov, z r. 1500. Sásová, okr. B. Bystrica. Foto J. Kedro, ŠÚPSOP

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

ČASOPIS SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

XIII

1965

VYDAVATELSTVO
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED
BRATISLAVA

MOTYKOVÉ HOSPODÁRENIE V SLOVENSKOM POLNOHOSPODÁRSTVE 19. a 20. STOROČIA

HACKBAU IN DER SLOWAKISCHEN LANDWIRTSCHAFT DES 19. UND 20. JAHRHUNDERTS

VIERA URBANCOVÁ

Národopisný ústav SAV Bratislava

V predloženej práci rozoberám niektoré problémy týkajúce sa výskytu ručných spôsobov obrábania pôdy pod osev na našom území so zameraním hlavne na koniec 19. a prvú polovicu 20. stor., teda na obdobie, v ktorom sa môžeme opierať o etnografický materiál. Ručný spôsob obrábania v uvedenom období nachádzame v obkľúčení prevažujúceho záprahového spôsobu obrábania. Koexistencia motykového a orného hospodárenia si vyžiadala venovať pozornosť motykovému hospodáreniu nielen z hľadiska pracovnej techniky a náradia, ale aj podmienkam jeho existencie, jeho prechodným formám a otázke, v čom a či vôbec sa prejavil vplyv dominujúceho orného hospodárenia na hospodárenie motykové. Závislosť ručných spôsobov obrábania miestami od žiarenia a kľčovania si vyžiadala venovať sa i otázke vzťahu týchto foriem. Existencia ručného spôsobu obrábania v našom storočí si vynútila zase zhodnotenie jeho významu a postavenia v minulosti.

Práca je rozdelená do piatich častí s nasledujúcim obsahom:

I. *Motykové hospodárenie a žiarenie — vyjasnenie pojmov používaných v práci.*

II. *Miesto, aké zaujímalo motykové hospodárenie v starších obdobiach slovenského poľnohospodárstva.*

III. *Charakteristické črty motykového hospodárenia v 19. a v prvej polovici 20. stor. Príčiny existencie jeho jednotlivých foriem.*

IV. *Plodiny a pestovateľský cyklus motykového hospodárenia.*

V. *Záver.*

I.

V snahe zamerať sa čo najužšie na otázky súvisiace s problematikou výskytu motykového hospodárenia v posledných dvoch storočiach na našom území nebudeme rozoberať otázku týkajúcu sa priority motykového hospodárenia pred inými spôsobmi obrábania pôdy alebo otázku jeho univerzálneho charakteru, ani zaujímať stanovisko k diskusií, ktorá na túto tému v posledných rokoch

prebehla.¹ Pretože však budeme pracovať s termínom motykové hospodárenie, je potrebné povedať, čo pod týmto termínom rozumieme a prečo ho používame v súvislosti s našim materiálom z uvedeného časového úseku.

Termínom motykové hospodárenie označujeme to obdobie vo vývoji poľnohospodárstva, keď hlavným pracovným náradím na *obrábanie* pôdy bolo náradie ručné. Týmto termínom sa vyjadruje zároveň technika obrábania pôdy, čiže spôsob jej bezprostrednej úpravy pod osev alebo pri siatí, ako aj pri sadení. Obmedziť charakteristiku tejto etapy vývoja len ručným náradím by bolo však úzke a nesprávne. Okrem ručného náradia je pre ňu príznačných viac ukazovateľov, ktoré spolu s náradím umožňujú hovoriť o motykovom hospodárení ako o jednej etape vo vývoji poľnohospodárstva. Je to napríklad otázka chovu domácich zvierat a ich využitia pri obrábaní pôdy v tomto systéme, sú to plodiny naň sa viažúce, jeho ekonomický význam a deľba práce v jeho rámci a v neposlednom rade aj možnosti získania pôdy a jej využitia.

V protirečení s termínom motykové hospodárenie nielen z hľadiska materiálu, ktorý prináša všeobecná etnografia, ale aj z hľadiska nášho materiálu sú rôzne typy ručných náradí, ktoré sa v tomto systéme používali a používajú. U nás okrem motyky sa stretávame, i keď menej často, s rýľom. Z iných oblastí sú známe rôzne iné typy ručných náradí.² Termín motykové hospodárenie sa nekryje teda s rôznorodosťou používaných nástrojov. V súvislosti s diskusiou o správnosti predpokladu, že motykové hospodárenie bolo univerzálnou bázou, z ktorého vyrástlo hospodárenie záprahové (orné), nastoľuje sa otázka, či termín motykové hospodárenie (Hackbau), zavedené Hahnom, kryje sa s predzáprahovými spôsobmi obrábania pôdy, ktoré sú už dnes známe z rôznych oblastí. Vzniká teda otázka, či zaviesť pre každú formu iné pomenovanie, vychádzajúce z hlavného pracovného náradia, alebo termín „motykové hospodárenie“ ponechať ako terminus technicus pre všetky známe spôsoby ručného obrábania pôdy s vyznačením náradia, o ktoré v konkrétnom prípade ide. Vyriešením tejto otázky sa zabráni nedorozumeniam v odbornej literatúre.³ V súvislosti s našou problematikou nie je potrebné širšie rozvádzať túto otázku. Prikláňame sa však k uvedenému Bernerovmu názoru a o motykovom hospodárení budeme hovoriť aj vtedy, keď pôjde o obrábanie pôdy rýľom. Nejde totiž nikdy len o sám typ po-

¹ Tieto otázky prediskutúva a zhrňa hlavne E. Berner vo svojej štúdii *Eduard Hahns Bedeutung für die Agrarethnologie und Agrargeschichte der Gegenwart*. Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie (ďalej ZAA) 1959, 2, 129 n. Zaoberá sa nimi aj v štúdii *Gibt es Furchenpflanzbau*. ZAA, 1960, 2, 113 n., kde zaujíma stanovisko ku Kotheho známej „brázdičovej teórii“. K týmto otázkam sa vracia i F. Hermann v článku *Die religiöse Momente bei der Entstehung der Pflugkultur*. ZAA, 1959, 2, 141 n.

² Na túto skutočnosť upozornil správne H. Kothé vo svojej štúdii *Völkerkundliches zur Frage der neolithischen Anbauformen in Europa*. Ethnographisch-Archeologische Forschungen, 1953, 1 n., kde zároveň vytýčením „brázdičovej teórie“ vzbudil živú diskusiu (pozri pozn. 1), v ktorej sa našlo málo zástancov tejto jeho teórie.

³ E. Berner v c. d. (ZAA, 1959, 131 n.) uvádza rôzne pomenovania pre jednotlivé spôsoby ručného obrábania pôdy používané viacerými autormi, ktoré sa v podstate týkajú rozličných variácií toto istého spôsobu. Vychádzajúc z toho, navrhuje používať termín motykové hospodárenie pre všetky spôsoby obrábania, pri ktorých sa pôda kypří ručným náradím.

užitého ručného náradia, ale aj o uvedený širší komplex otázok, ktoré túto etapu spoločne charakterizujú.

Keď hovoríme o motykovom hospodárení na našom území v 19. a 20. stor., nepredpokladáme, že ide o kontinuálne pozostatky tejto vývojovej etapy v daných izolovaných oblastiach. Dokázať kontinuitu ručného spôsobu obrábania s touto etapou sa nám na základe faktického materiálu zatiaľ nepodarilo. A predpokladať ju vzhľadom na dlhodobú prevahu orného hospodárenia na celom území Slovenska by bolo bez konkrétnych historických dokladov nereálne. Etnografický materiál, ktorý máme k dispozícii, nás oprávňuje hovoriť v tomto období o motykovom hospodárení najmä z hľadiska náradia a techniky práce. Ostatné javy charakteristické pre „klasické“ motykové hospodárenie viac alebo menej ustupujú, podľa toho, aké prostredie (hospodárske, sociálne, geografické a pod.) obklopuje oblasť so zachovanými ručnými technikami obrábania pôdy.

Spomínali sme, že výskyt ručných spôsobov obrábania pôdy u nás miestami súvisí so žiarením alebo klčovaním. V tejto súvislosti však nebudeme hovoriť o žiarovom hospodárení. Vo všetkých prípadoch, s ktorými sa u nás stretávame, nepredstavuje žiarenie techniku obrábania pôdy, ale len techniku jej získavania, či už za účelom jej trvalého obrábania motykou alebo orným náradím, alebo na dočasné, niekoľkoročné používanie. I v druhom prípade však dôležitým faktorom, ba, možno povedať, podmienkou pri pestovaní plodín na týchto pozemkoch už od prvého roku je obyčajne motyka, zriedkavejšie aj orné náradie. Pestovanie plodín na žiaroviskách a klčoviskách v tomto prípade je podmienené nielen samou existenciou žiarovísk, ale štruktúrou celého poľnohospodárskeho prostredia, ktoré ich obklopuje. Nebudeme preto hovoriť o hospodárení, lebo „hospodárenie“, ako sme videli pri motykovom obrábaní pôdy a ako je zrejmé zo záprahového orného obrábania, je okrem iného charakterizované aj technikou obrábania pôdy a náradím na to používaným a nie technikou jej získavania, ako je to v našom prípade pri žiarení a klčovaní. Na odlíšenie tejto skutočnosti budeme hovoriť v týchto prípadoch len o žiarení a nie o žiarovom hospodárení, hoci tento termín je bežný ešte aj v súčasnej etnografickej literatúre i v prípadoch, keď ide len o získavanie pôdy.⁴ Tieto dve zásadne odlišné veci sa snažíme diferencovať práve vylúčením termínu žiarové hospodárenie a použitím termínu žiarenie alebo klčovanie, podľa toho, o akú techniku získavania pôdy ide.

⁴ Termín žiarové hospodárenie väčšinou sa kryje s náplňou termínu motykové hospodárenie, pričom sa hovorí o žiarovom hospodárení, inokedy o žiarení a klčovaní, bez potrebného diferencovania týchto termínov. Tak je to napríklad v štúdiu K. Chotka *Kopanice a žďárový způsob přípravy půdy v čs. Karpatech*, Archeologické rozhledy, 1961, 3, 391–426, i v štúdiu W. Hejnosza *Gospodarka żarowa w Polsce śród o nowiecznej*, Etnografia Polska III, 1960, 218 n., v ktorej rieši dôležitú otázku úlohy žiarenia v Poľsku v uvedenom období a zaujíma kritický postoj k doterajším názorom. Podobne i Kowalska-Lewicka v zaujímavej štúdiu *Gospodarka i trzebież żarowa w Karpatach Polskich w 19. i 20. wieku. Uprawa krzycy* považuje za žiarové hospodárenie aj všetky tie prípady, keď žiarenie slúžilo len na získanie novej pôdy na trvalé obrábanie náradím ručným alebo záprahovým. Etnografia Polska V, 1961, 101–116. K tejto otázke sa vyjadruje aj Łowmiański v práci *Podstawy gospodarcze formowania się państw słowiańskich*, Warszawa 1953, 153 n., ktorý delí žiarenie na extenzívne a na intenzívne.

Okrem archeologických nálezov, ktoré dokladajú existenciu orného náradia u nás pre staršie obdobia,⁵ počnúc od prvých storočí nášho tisícročia, oboznamuje nás o situácii v obrábaní pôdy, i keď sporadicky a nepriamo, aj historický materiál. V slovenských listinách v 11.—13. stor. medzi feudálnymi povinnosťami úplne bežne vystupuje arator — oráč (rataj) a súčasne aj pojem aratrum, ktorý sa prekladá ako poplužie. Význam tohto slova je pomerne viacznačný. Pôvodne aratrum znamenalo pravdepodobne len pôdu obrábanú pluhom a snáď i množstvo pôdy, ktorá sa dala pluhom obrobiť za deň. V Zoborskej listine z r. 1113 sa uvádza ... „terra quantum potest laborare unum aratrum“. Súčasne aratrum vystupuje ako miera, ako základ zdanenia a pod.⁶ Už r. 1075 pri zakladaní benediktínskeho opátstva na Hrone sa v darovacej listine hovorí: ... „daroval som dedinu, ktorá sa volá Rybník, kde som venoval vinárov a 15 viníc, sedliakov a brtníkov i majetok na 60 popluží s ich hranicami. Okrem toho nachodí sa tam 6 domov patriacich hradu Tekov, majetok, ktorý má 3 poplužia, tých som nedaroval.“⁷ V druhej polovici 13. stor. bolo poplužie aj kritériom pre určenie poddanských dávok, ako dokazuje listina z r. 1270, týkajúca sa obyvateľov Liptova: „... každá usadlosť na sviatok sv. Martina dá županovi jeden chlieb a od každého poplužia jeden gbel ovsa, gbelovej miery bežnej v kraji.“⁸ Je pochybné, že pri takých dôležitých právnych úkonoch, ako je darovanie pôdy a vymeranie poddanských dávok, by sa používali termíny cudzie pre oblasť, o ktorú išlo. V 13. stor. prichádza u nás zároveň k zovšeobecňovaniu trojpoľného hospodárenia, pre ktoré je existencia záprahového spôsobu obrábania pôdy podmienkou.⁹

V 13. stor. začína sa kolonizácia horských oblastí Slovenska za účelom získania nielen nerastných surovín, ale aj ornej pôdy. Pre lesné oblasti je v tomto období typická šoltýska kolonizácia. Na šoltýskom práve vznikli v 13.—15. stor. po celom Slovensku desiatky nových osád, ktoré za obrobenie ladom ležiacej alebo zalesnenej pôdy dostávali rôzne výhody (lehoty). Je pochopiteľné, že v tomto období muselo prísť k oživeniu takých techník získavania pôdy, ako je žiarenie a kľčovanie, spolu s ručným obrábaním novozískaných pozemkov. Svedčí o tom napríklad nariadenie týkajúce sa spišských Sasov z r. 1271, v ktorom sa hovorí, aby „... v lesoch a hájoch nijaký človek im nezabraňoval a ich neobťažoval, však títo majú plnú voľnosť kľčovať lesy a meniť ich na ornú pôdu a užívať pre

⁵ F. Š a c h, *Radlo a pluh na území Československa I. Nejstarší orební nářadí*. Vědecké práce zemědělského musea, 1961, 25—155. A. H a b o v š t i a k, *Poľnohospodárstvo na Slovensku v 9.—11. storočí*. Referát prednesený na konferencii O dejinách raného feudalizmu r. 1963, ktorú usporiadal Historický ústav SAV.

⁶ Listinu zo Zobora uvádza E. Ledererová v práci *A feudalizmus kialakulása Magyarországon*, Budapest 1959, 53. V tej istej práci na str. 45—55 rozoberá otázku aratra. Touto problematikou sa zaoberá F. G r a u s v práci *Dějiny venkovského lidu od 10. stol. do první poloviny 13. stol.*, Praha 1953, 322—324.

⁷ *Naše národní minulost v dokumentech*, Praha 1954, 412.

⁸ *Naše národní minulost v dokumentech*, 433.

⁹ *Dejiny Slovenska I*, Bratislava 1961, stať A. G á c s o v e j, 1950.

Obraz z oltára sv. Antona a Pavla z r. 1500. Sásová, okr. B. Bystrica. Foto J. Kedro, SÚPSOP

seba“.¹⁰ Z tohto údaja zároveň vidieť, že tak ako aj v ostatných prípadoch, v rámci tejto kolonizácie išlo o klčovanie za účelom získania oráčiny — čiže pôdy, ktorá sa má trvale obrábať. Kedy prišlo k zámene ručného náradia, o ktorom predpokladáme, že sa v tomto období na klčoviskách určitú dobu používalo, na záprahové, nevieme. Túto situáciu čiastočne objasňuje materiál zo 16. stor. z Oravy. V údajoch z r. 1554 z Vasilova a z r. 1567 z obcí Suchá Hora, Podbieľ, Pribiš a Zábiedovo sa výslovne spomína, že na klčoviskách pracujú motykou, a preto dane ešte neplatia. Vo všetkých prípadoch ide o osady osídľované v uvedených rokoch. Obce, ktoré boli založené o niečo skôr, platia už dane, lebo ich role sa obrábajú pluhmi.¹¹ Ručné spôsoby obrábania pôdy sa podľa toho zanechali pomerne veľmi skoro a boli nahradené záprahovou úpravou i napriek tomu, alebo práve preto, že táto zmena znamenala stratu výhod súvisiacich s neplatením daní.

K znovuoživeniu starých techník prichádza v 16. a 17. stor. v súvislosti s valaskou kolonizáciou, ktorá v tomto období prebieha paralelne s kolonizáciou kopaničiarskou. V 16. a 17. stor. útekem ľudu z tureckého pomedzia do severnejších oblastí vznikajú kopanice (napríklad Myjava). Podmienky prvotného získania pôdy a jej obrábanie boli tu obdobné ako v horských oblastiach. Okrem týchto masovejších kolonizačných prúdov a pohybov obyvateľstva pod rôznymi tlakmi samo starousadlé obyvateľstvo získavalo si klčovaním alebo žiarením neustále novú pôdu (pasienky, klčoviská, kopanice), ktorá mala dlhú dobu iné právne postavenie ako pôda urbárska. V niektorých oblastiach alebo dedinách (napr. Trenčianska župa) mala kopaničiarska pôda prevahu nad pôdou urbárskou. Proces získavania nových kopaníc trval miestami ešte aj v 19. stor. No čím neskôr prichádza k získaniu novej pôdy z ladom ležiacich alebo zalesnených pozemkov, tým menší je predpoklad dlhodobejšieho pretrvávania ručných spôsobov obrábania pôdy v tejto súvislosti. Množstvo kopaníc a lazov nepredstavuje plochy rolí dlhodobe obrábaných ručným náradím, čiže akési rezervácie motykového hospodárenia, ale celkový kolonizačný postup, pri ktorom môžeme predpokladať len krátkodobé oživenie ručných spôsobov obrábania v rámci prevládajúceho orného hospodárenia.¹² Žiarenie a klčovanie aj v týchto prípadoch predstavovalo len techniku získavania novej pôdy za účelom jej ďalšej úpravy na oráčiny.

¹⁰ *Naše národní minulost v dokumentech*, 435—437.

¹¹ A. K a v u l j a k, *Historický miestopis Oravy*, Bratislava 1956, 201 n.

¹² Kopanice na našom území začleňuje Š. J a n š á k do piatich územných skupín, na ktorých sa nachádza 158 obcí, z ktorých 132 má kopanice. Na kopaniciach žilo 156 433 ľudí z celkového počtu 280 291 obyvateľov pripadajúcich na tieto obce. Š. J a n š á k, *Contribution à l'étude du peuplement en Slovaque: communes et kopanice*. La Géographie LI, Paris 1928, 60—61. Pozoruhodný materiál o vzniku kopaníc, ich právnom postavení a rozsahu uvádza K. R e b r o v práci *Urbárska regulácia Márie Terézie a poddanské úpravy Jozefa II.*, Bratislava 1959, 302—313.

Obr. 1. Pečaf obce Liptovský Ján z r. 1290 (okr. Liptovský Mikuláš), znázorňujúca vyrubovanie lesov. Országos Levéltár Budapest

Obr. 2. Práca na poli pluhom a motykou. Freska z kostola v Štítniku (okr. Rožňava) z 15. stor. Foto J. Kedro, SÚPSOP Bratislava

III.

Ručné spôsoby obrábania pôdy podarilo sa nám rekonštruovať a kompaktnejšie doložiť etnografickým materiálom najmä zo severného (Kysuce, Orava, severný Liptov) a východného Slovenska. Sporadicky a v rôznych formách je tento spôsob doložený z celého územia Slovenska.

Obrábanie pôdy ručným náradím má v skúmanom období v zásade trojaký charakter:

1. Jednorazová alebo prechodná akcia vyvolaná potrebou rozšíriť doteraz používané plochy ornej pôdy o novú pôdu z lesných porastov alebo pasienkov, pričom obrábanie motykou má dočasný alebo pomocný charakter. Získavanie tejto pôdy súvisí v prevažnej väčšine so žiarením a klčovaním.

2. Obrábanie motykou (rýľom) má trvalý charakter a týmto náradím sa pracuje na stálych roliach miesto pluhu alebo radla. Žiarenie a klčovanie nie je s týmto spôsobom bezprostredne spojené.

3. Obrábanie sťahovavých polí, ktorých existencia má v skúmanom období doplnkový charakter (vedľa záprahového spôsobu obrábania na stálych roliach v tom istom chotári) a závisí od žiarenia a klčovania lesných porastov.

S prvým uvedeným prípadom sa stretávame v súvislosti s komasáciami, pozemkovými reformami a v podobných prípadoch, keď z rôznych príčin pribúdajú nové role za účelom ich trvalého obrábania na miestach doteraz na tieto účely nepoužívaných.¹³ S takými prípadmi sa stretávame po komasácii v osemdesiatych rokoch minulého storočia v Gemeri, kde stredným a malým roľníkom bola vymieraná pôda práve na takýchto, dovtedy neobrábaných miestach, zatiaľ čo úrodnú pôdu v nižších polohách, ako aj kapustnice dostali pridelené statkári a bohatí gazdovia.¹⁴

Na bývalých pasienkoch, pridelených miesto ornej pôdy, vykopali roľníci najprv kriky a po vyschnutí ich na hromade spálili. Popol rozsypali po lúkach. Ďalšia príprava pôdy na ornicu bola takáto: pluhom si vyorali brázdu, ktorú prekopávali motykou (*grambľou*), pričom vyhadzovali kamene. Ostatnú prácu na pôde očistenej od kameňov robili pluhom. Bývalý pasienok pohnojili maštaľným hnojom a zúhorili, 3—4 krát ho v priebehu leta preorali. Vypaľovanie a práca motykou hrajú tu teda pomocnú úlohu (Nemcová — Tisovec). Pri klčovaní lesov postupovali roľníci tak, že vyrúbané hrubšie pne si odviezli domov na kurivo, tenšie na mieste spálili. Všetky korene vypáčili železnými kolmi a celý terén motykami prekopali a urovnali. Do čerstvo *koušovanej* zeme nasadili zemiaky. Za nimi prišlo obilie, pod ktoré už pôdu pripravili pluhom (Píla, okr. Tisovec). Vypaľovanie sa tu udržiava aj na úpravu lúk, ktoré zarastajú krovím. Porast roľníci vyortujú, korene vyrúbu motykou. Tenšie drevo a korene spália,

¹³ Materiál o ručných spôsoboch obrábania pôdy bol získaný na vlastných výskumoch v uvedených oblastiach v rokoch 1958—1963.

¹⁴ Že komasácie boli jednou z príležitostí ochudobňovania roľníkov, netreba zvlášť zdôrazňovať. Veľmi časté boli prípady otvorenia odporu roľníkov proti komasácii a vyhánania členov komasačných komisií z dedín. E. Arató, *K hospodárskym dejinám Slovenska od r. 1849 do r. 1900*. Historický časopis I, 1953, 239.

Obr. 3. Pole vyklčované uprostred lesa. Tisovec 1959. Foto V. Urbancová, archív NÚ SAV Bratislava

popol rozhádzu po zemi. Takéto vypaľovanie lúk robia nepravidelne, podľa potreby (Vlachovo, okr. Rožňava).¹⁵

Podobné príklady máme aj z východného Slovenska, kde v rokoch 1929—1930 v rámci pozemkovej reformy dostal každý roľník 1 ha lesa (Husak, okr. Michalovce), ktorý klčoval a vyrábal z neho ornú pôdu. Na *ortovisku* nechávali roľníci len najväčšie *pňaky*, ktoré osekali a opálili, aby skôr vyschli a mohli ich *puľhou* (dlhým dreveným drúkom) vypáčiť ako predtým všetky ostatné. Keď nechceli ortovisko orať, zasiali doň kukuricu alebo proso, ktoré len zabránili do prehorenej zeme. Päť rokov po ortovaní a vypálení ortovisko nemuseli orať, stačilo ho prekopáť, lebo prepálená zem bola dostatočne sypká. Po uplynutí tejto lehoty začali novozískanú roľu pravidelne orať tak, ako všetky staré role v choťári.

O niečo skôr začali ortovať roľníci v Priekope (okr. Sobrance), ktorí si pred šesťdesiatimi rokmi kúpili od panstva zeme. Postupne ich ortovali až po založenie JRD v päťdesiatych rokoch. S prácou začínali vždy na jar. *Ortovkou* korene prekopali a stromy odrúbali. Drevo nechávali schnúť celé leto na mieste, hrubšie kusy si brávali domov na kúrenie. Na jeseň vyschnuté drevo pálili. Platila zásada „vyťať pne aj s koreňmi“, lebo „keď chcel brať pole do *chosnu*, musel aj *pňak vyortovať*“. Ak túto prácu urobili dokonale, mohli popol hneď zaorať a nemuseli ho zakopávať. V tomto prípade novozískanú pôdu obrábali pluhom. Len ak korene zostali v zemi, pracovali niekoľko rokov motykou, kým zem nevyčistili.

¹⁵ Máme tu teda príklad na oba typy žiarenia, uvádzané v štúdii K. Chotka ako žiarenie kolonizačné a poľnohospodárske. K. Ch o t e k, c. d., 407 n.

Prvý rok zasiali na ortovisko buď proso, ktorému vyhovovala popolom pohnojená zem, alebo pšenicu. V nasledujúcich rokoch bol osevný postup taký istý ako na starých roliach.

Obdobná bola situácia v hornom Tekove (Veľká Lehota, Zlatno, okr. Zlaté Moravce), kde po pozemkovej reforme v tridsiatych rokoch dostali roľníci pridelené lesy, ktoré klčovali tak isto ako v spomenutých oblastiach. Vo Veľkej Lehote nechávali však veľké pne v zemi zhníť, pomedzi ne kopali pôdu motykami a miesto brán používali hrable. Menšie pníky vyberali a pálili s ostatným drevom. Keď veľké pne spráchniveli a dali sa vybrať, nahradili aj tu okopávanie oraním.

Príklady, ktoré sme uviedli, nie sú obmedzené len na spomenuté oblasti. V priebehu komasácií a neskôr pozemkových reforiem boli bežným javom aj v ostatných, najmä hornatých krajoch Slovenska. Zaujímavá je skutočnosť, že klčovanie, žiarenie a prechodné obrábanie klčovísk motykami je v uvedených oblastiach nového dáta a k masovejšiemu rozšíreniu klčovania prichádza po zrušení poddanstva a v rámci kapitalistického vývoja nášho poľnohospodárstva¹⁶. Dôležité je zistenie, že v rámci vyvinutého orného hospodárenia nenastáva za priaznivých podmienok dlhodobé oživenie ručných techník práce; tak skoro, ako to dovoľuje stav novozískanej pôdy, nahrádza sa ručná technika práce oraním, bežným na starých roliach. Ako sme videli, v niektorých prípadoch ani žiarenie a klčovanie nemusí mať za následok obrábanie motykou. K nemu prichádza vtedy, keď sa v klčovisku nechajú kmene a korene stromov, ktoré na určitý čas znemožnia použiť orné náradie. Obrábanie novozískaných pozemkov na klčoviskách a žiaroviskách sa v priebehu niekoľkých rokov ničím nelíši od obrábania na starých roliach.

Okrem uvedeného obrábania pôdy motykou s dočasnou platnosťou máme na území Slovenska oblasti, kde tento druh prác zohral dôležitú úlohu ako trvalý faktor.

Motykové hospodárenie na stálych roliach v chotári sa zachovalo v severnom Liptove, v severných Kysuciach a v Turci. V Liptove sa podarilo zachytiť ho len v najizolovanejších horských obciach a aj tu žilo v spomienkach, lebo okolo r. 1930 bol tento systém nahradený orným hospodárením. Že tu ešte koncom 17. stor. bolo ručné obrábanie pôdy rozšírenejšie, vidieť z podania „Uhorského Simplificissima“, ktorý, keď prišiel na Liptov, s údivom poznamenáva: „Svoju malú úrodu ovsu na chlieb musia na strmých svahoch ťažko dorábať motykami, lebo nijaký dobytok by sa na tieto miesta nedostal.“¹⁷ V tomto období išlo teda o obrábanie vysokopoložených rolí na neprístupných miestach. V prípadoch, ktoré v Liptove pretrvali do tridsiatych rokov nášho storočia, nešlo však o miesta, na ktoré by sa nebol dostal dobytok a príčina dlhodobej existencie tohto spôsobu obrábania pôdy bola iná. Simplificissimus spomína len role na strmých kopcoch.

¹⁶ Z týchto príkladov vidíme, že klčovanie lesov za účelom získania poľnohospodárskej pôdy trvá u nás dlhšie, ako uvádza Lewická pre Poľsko v c. d., kde kladie jeho zánik do 19. stor. a príčiny jeho pretrvania sú tiež iné. Lewická, c. d., 103, 108.

¹⁷ *Ungarischer oder Dacianischer Simplificissimus*, 1683. Nové vydanie Seeverlag, Konstanz 1923, 146–147.

Nezmieňuje sa o roliach v nížinách a na prístupnejších miestach, ktoré sa už aj v tej dobe a v tých istých oblastiach mohli obrábať pluhom. V našom prípade ide však o obce, kde sa *všetky* role veľmi dlhú dobu obrábali náradím ručným.

Konkrétne ide o obce Huty a Veľké Borové (okr. Lipt. Mikuláš). V Malom Borovom tento proces prebehol o niečo skôr a odhliadnuc od toho bol podobný Hutám. Preto sa obmedzíme na podrobnejšie informovanie o týchto dvoch obciach. Huty i Borové ležia tesne na hraniciach bývalej Oravskej župy, s ktorou ich spája cesta na Zuberec. S Liptovom ich spája do kopca strmo stúpajúca, ešte aj dnes veľmi ťažko prístupná cesta na Kvačany.¹⁸ Obce ležia v úzkych dolinách medzi vrchmi, na svahoch ktorých sú strmo položené kamenisté polia. Presné údaje o založení týchto obcí nemáme, pravdepodobne nevznikli skôr ako v 16. stor., a to ako osady okolo sklárskej huty.¹⁹ Nevieme ani to, kedy zanikli sklárske huty, no v spisoch z 18. stor. sa už nespomínajú.²⁰ Je však jasné, že pri zakladaní týchto obcí hlavným zamestnaním obyvateľov nebolo poľnohospodárstvo a vzhľadom na veľmi zlé klimatické a geografické podmienky sa ním ani po zániku hút nemohlo stať.²¹ Mužskí členovia rodín odchádzali preto od nepamäti za zárobkom ako sklenári a obložiar. Ich cesty trvali niekedy i vyše roka a nebolo zriedkavosťou, že sa vrátili až po 2—3 rokoch. Obrábanie rolí, a to za veľmi ťažkých podmienok, ostalo na ženy, ktoré všetky fázy tejto práce zvládli ručným náradím — v Hutách motykami, vo Veľkom Borovom rýľom. Ženy robili aj ostatné práce, súvisiace so zberom úrody, mlatbou a pod. Ručné obrábanie sa tu udržalo nie pre nedostatok ťažných zvierat,²² ale ako dôsledok od počiatku presne vymedzenej deľby práce, nutnej za daných hospodárskych a sociálnych podmienok: muži robili v hutách, ženám pripadlo doplnkové obrábanie pozemkov okolo domu. Po zrušení hút muži odchádzajú znovu za výnosnejším zárobkom a ženám ostáva tradične na starosti zem. Obrábajú ju tým istým náradím ako doteraz, i keď sa za zmenenej situácie zväčšil jej význam a rozsah. Nejde už len o pozemky okolo domu, ale o role, ktoré sa stali dôležitým a hlavne trvalejším faktorom obživy členov rodiny, ktorí ostali doma, ako je občasný, i keď niekedy väčší zárobok mužov. Druhá príčina súvisí s polohou rolí ležiacich na strmých svahoch. Ich obrábanie záprahom bolo veľmi namáhavé. Pri nedostatku mužov²³ bolo pre ženy jednoduchšie vytvoriť skupiny, ktoré si navzájom po-

¹⁸ Podrobný opis situácie v Hutách nachádza sa v práci V. Urbanovej *Príčiny pretrvovania archaických poľnohospodárskych foriem v niektorých oblastiach Slovenska*. SN VIII, 1960, 255—267.

¹⁹ I. Houdek, *Poddanstvo v Liptove*. Historický sborník VIII, Bratislava 1950, 38.

²⁰ *Magyarország népessége a Pragmatica sanctio koráiban*. Budapest 1896.

²¹ Pozri prácu cit. v pozn. 18, 259.

²² Pozri pozn. 18, 260.

²³ Podobný prípad uvádza J. Podolák zo slovenskej obce Nagyhuta v Maďarsku. Bola založená spolu so susednou Vágáshuta koncom 18. stor. Ich obyvatelia pracovali v sklárskych hutách, pálili uhlie a boli drevorubačmi. Po zániku sklárni zarábali ako oknári a neskôr drotári. Všetky poľné práce vykonávali ženy. Ešte roku 1957 tri štvrtiny mužov odchádzali na práce. Podľa pripojenej fotografie z r. 1957 aj tu sa zrno ešte v tom čase zakopávalo motykami. J. Podolák, *Poznámky z výskumu slovenského etnika v severovýchodnom Maďarsku v roku 1957*. SN, 1958, č. 3, 313—314.

máhali pri ručnom obrábaní, ako zvládnuť technicky i fyzicky namáhavú orbu.²⁴ K prvému narušeniu tohto systému prichádza začiatkom 20. stor., keď si najbohatšie gazdiné najímajú oráčov z Oravy, najčastejšie zo susedného Zuberca a Habovky. V tridsiatych rokoch oranie definitívne prevládlo nad ručným obrábaním, ktoré sa miestami a sporadicky objavuje ešte na veľmi neprístupných roľiach, no je už len pozostatkom celého zaniknutého systému. Postup práce pri ručnom obrábaní v Hutách bol takýto: Prvou prácou v roku bolo vynášanie hnoja na chrbtoch v košoch — *krošných* — pod zemiaky. Už vtedy sa utvorila skupina žien, ktorá všetky práce v priebehu roku robila spoločne. Vzájomná výpomoc a kolektívny charakter prác je pri ručnom obrábaní nepostrádateľný a jeho pozostatky prežívajú tu aj po zavedení orného hospodárenia pri prácach spojených so zberom úrody, mlátením a pod. Po vynesení hnoja ženy ho vidlami rozhádzali a zakopali. Roľu hnojili raz za 3—4 roky, vždy pod zemiaky. Na ťažko prístupné miesta vynášajú hnoj v *krošných* na chrbtoch ešte aj dnes. Dôležité sú však práce s obilím. Po zožatí obilia nechali strnisko nedotknuté až do jari. Na jar skupina žien, idúc za sebou vo dvoch radoch, dokonale prekopala celú roľu. Po prekopaní zasiali do nej obilie a roľu ešte raz zľahka prekopali. Väčšie hrudy potom roztľkali drevenou *kijaničkou* (náradie s dreveným poriskom dlhým asi 1,50 m, na ktorého koniec je nasadený drevený valček) a rozhrabávali hrabľami. Niektoré ženy mali urobené malé drevené brány so železnými zubami, ktoré za sebou ťahali, a tým nahradili roztľkanie a rozhrabávanie hrúd.

Postup a organizácia práce pri obrábaní roľ bola obdobná aj vo Veľkom Borovom, kde však miesto motýk používali drevené lopaty a neskôr rýle.²⁵ Rýle mali železnú pracovnú časť, lopaty boli celé drevené, len ostrie pracovnej časti bolo olemované plechom. Drevenú lopatu (vždy pomenovaním presne diferencovanú od železného rýľa) sa nám nepodarilo už zachytiť. Na rozdiel od Hút strnisko tu pred siatím nekyprili. Siali rovno na nedotknuté strnisko a až potom roľu zrýľovali. Hrudy po siatí roztľkali motykami, alebo bránili malými bránami. Všetky tieto práce robili ženy. Vo Veľkom Borovom zanikol tento systém ako jednotný celok o niečo skôr ako v Hutách a do tridsiatych rokov sa zachoval len u gazdov, ktorý nemali záprah.

Údaje o obrábaní roľ rýľom sú u nás veľmi zriedkavé. V listinných materiáloch sa spomínajú rýle železné, aj rýle drevené *okované*,²⁶ nehovorí sa však, či sa nimi pracovalo na roľiach pri obrábaní pôdy pod osev, alebo bolo ich použitie obmedzené na iné druhy prác, viažúce sa k iným plodinám. Z južnej časti Novohradskej župy je údaj z konca 18. stor., v ktorom sa hovorí o práci rýľom a dokonca sa vyzdvihuje vysoká úroda pšenice na roľiach ním obrobených.²⁷ Nevieme

²⁴ Na strmých svahoch bolo veľmi namáhavé držať pluh v správnej polohe. Za oráčom musela ísť žena, ktorá rukami pridržovala vyoranú zem a ukladala ju, aby sa nezošmykla dole. Aj na menej strmých svahoch oráč musel pridržovať zem nohou, alebo za ním idúca žena motykou.

²⁵ Informácie z vlastného výskumu r. 1963.

²⁶ P. Horváth, *Poddaný ľud na Slovensku v prvej polovici 18. storočia*, Bratislava 1963, 71.

²⁷ *Magyarság néprajza*, II, 159, Budapest 1942.

však, nakoľko sa tento údaj týkal aj slovenskej časti uvedenej župy. Ako sme videli, *Simplicissimus* spomína v Liptove motyky, a v materiáloch z Oravy ako aj v iných listinných prameňoch sa spomína obrábanie klčovísk motykami. Etnografický materiál tiež len výnimočne poskytuje údaje o práci rýľom na roli a ešte menej často o jeho použití pri práci súvisiacej so siatím obilia. Ojedinelý je aj údaj zo západného Slovenska (Častá, okr. Trnava),²⁸ podľa ktorého ešte začiatkom nášho storočia gazdovia, ktorí mali slabší záprah, role po ňateline (*gombačke*) neorali, ale zrýľovali trojuholníkovitým rýľom, ktorého všetky tri strany boli rovné a pracovná časť mala tvar V. Rýľom pracovali v poli po ňateline aj vtedy, keď bola pôda mokrá a po zoraní ostávala v kusoch (*madžgách*), ktoré museli potom prekopávať motykou. Do zrýľovanej role sadili zemiaky. Vo všetkých ostatných prípadoch role orali. Tento údaj môže síce nasvedčovať širšiemu použitiu rýľa v minulosti, nemáme však nijaké priame doklady, na základe ktorých by sme jeho funkciu mohli presnejšie stanoviť.²⁹

Na celom území Slovenska sa rýľ používa pri prácach v záhradách a vinohradoch. Nakoľko sa v minulosti používal pri prácach na roli, nevieme. Podľa nateraz známeho materiálu javí sa táto otázka tak, že na našom území zohrala motyka pri obrábaní rolí vo všetkých druhoch prác väčšiu úlohu ako rýľ. Svedčí o tom aj materiál z druhej oblasti, kde sa nám zachovalo motykové hospodárenie donedávna ako živý systém a kde sa podarilo zachytiť jednotlivé vývojové stupne prechodu tohto systému na orné hospodárenie. Ide o už spomínanú oblasť severných Kysúc.

Hneď úvodom treba poznamenať, že na rozdiel od predchádzajúcich prípadov existenciu motykového hospodárenia na severných Kysuciach ešte aj v šesťdesiatych rokoch nášho storočia³⁰ zapríčinil nedostatok ťažných zvierat na jednej strane³¹ a poloha niektorých rolí, tzv. *grapov*, na svahoch strmých kopcov na strane druhej. V dôsledku toho sa tu zachovalo motykové hospodárenie v niekoľkých fázach. Grapy sa ešte aj v súčasnej dobe obrábajú len motykami a predstavujú z hľadiska pracovnej techniky územie s najzachovalejším systémom ručného spôsobu obrábania pôdy. Tento systém bol však bežný ešte začiatkom nášho storočia aj na nižšie položených roliach. Číže hlavným pracovným náradím v tejto oblasti na všetky druhy poľných prác bola motyka. Počiatkom nášho storočia začínajú v tunajších dedinách niekolkí gazdovia chovať kone na furmanku a v priebehu poľných prác orú v obci. V posledných desaťročiach zase možnosť zárobku na Ostravsku umožnila pravidelné najímanie oráčov aj zo susedných

²⁸ Vlastný výskum z r. 1962.

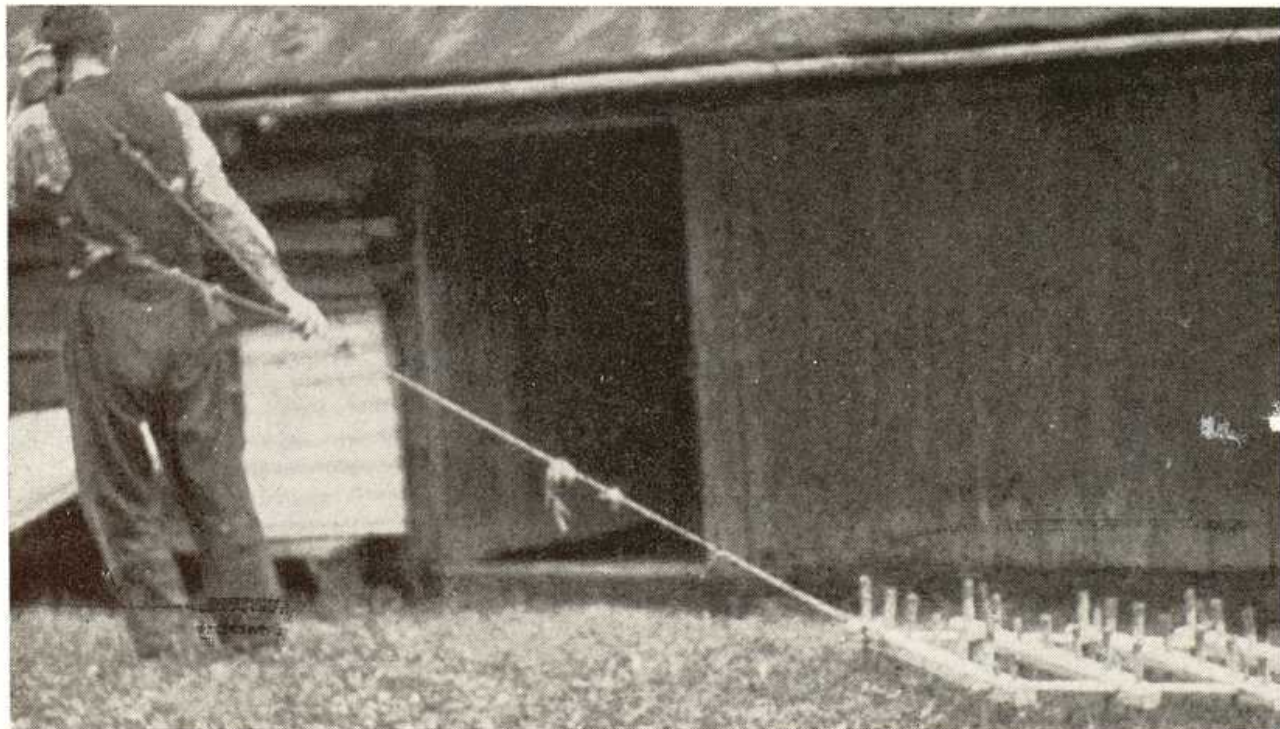
²⁹ Podľa údajov z Petrovíc (Kysuce), aj tu sa strmo položené role — *grapy* obrábali okrem motýk aj rýľmi alebo vidlami. I v tomto prípade ide však o ojedinelý spôsob. Materiál z výskumu konaného r. 1960.

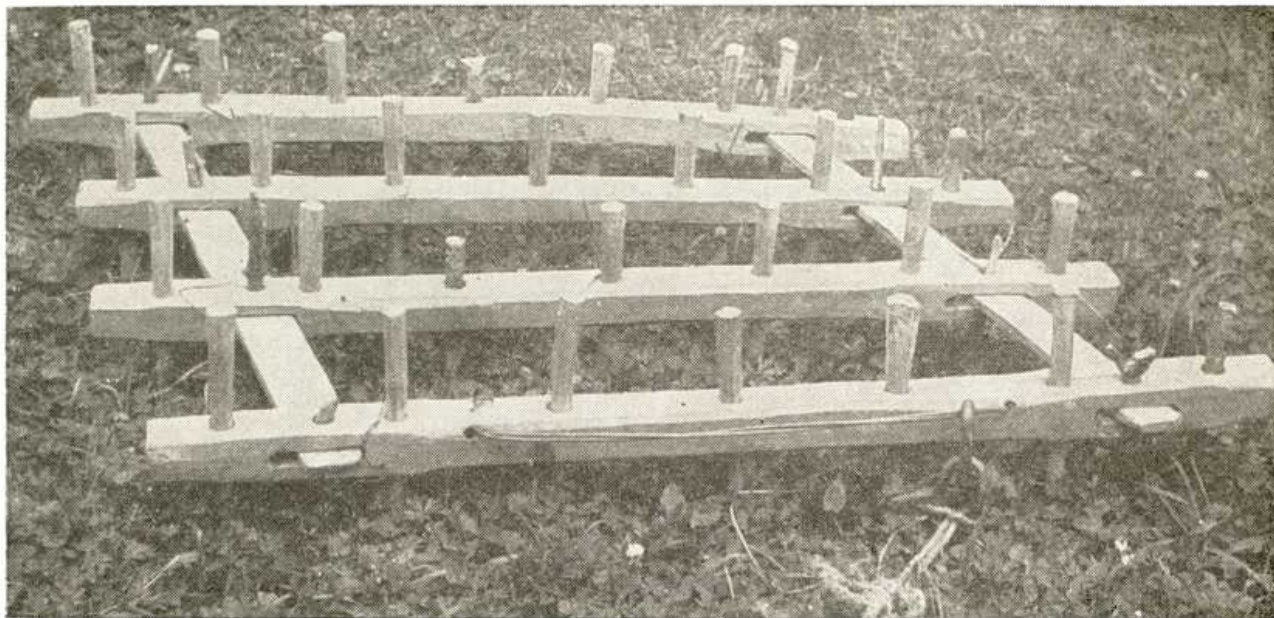
³⁰ Materiál o Kysuciach bol získaný vlastným výskumom r. 1960 z týchto obcí: Terchová, Setechov, Riečnica, Skalité, Vysoká, Kelčov, V. Rovné, Zákopčie, Oščadnica, Petrovice, Belá.

³¹ Táto situácia je o to zaujímavejšia, že Kysuce ešte v prvej polovici 18. stor. patrili medzi oblasti s najväčším chovom dobytká a dokonca v Zákopčí, ktoré, v našom storočí charakterizované ručným spôsobom obrábania pôdy pre nedostatok ťažných zvierat, v tomto období patrilo medzi obce, kde počet chovaného dobytká dosahoval 1000 kusov. P. H o r v á t h, c. d., 55. K tejto otázke sa v závere štúdie vrátíme.

obcí, alebo zo vzdialenejších oblastí. Toto postupné prenikanie orania má za následok zaujímavé prelínanie sa týchto dvoch techník. Spočiatku sa začína zaorávať len hnoj pod zemiaky — čiže likviduje sa najťažšia ručná práca. Obilie, ktoré sa seje za zemiakmi po dva nasledujúce roky, zakopávajú i naďalej motykami. Systém a organizácia práce je taká istá ako na Hutách, s tým rozdielom, že obilie sa seje zväčša na neprekopané strnište, tak ako vo Veľkom Borovom. Pôda sa teda v uvedenom prípade orie raz za tri roky. Neskôr sa prechádza na jej oranie dvakrát za tri roky: zakopáva sa len jačmeň, ktorý sejú do zemiasníka. Po jačmeni sa seje ovos, ale pôda sa podeň zoríe. I keď prvý systém je starší a druhý mladší, oba jestvovali posledné desaťročia vedľa seba. Ako často sa roľa zorala, záviselo od počtu oráčov v obci a od finančných možností gazdu. Roľníci, ktorí si zarábali furmančením, donášali so sebou položeľzné pluhý a schodné role začali orať najprv sebe a neskôr za peniaze aj ostatným gazdom. Od konca minulého storočia prichádzajú sem už aj oráči z hornej Nitry a iných oblastí. Napríklad do Veľkého Rovného chodili oráči od Púchova vždy so svojimi pluhmi. Do obcí, kde bolo málo koní (Skalité), chodili cudzí oráči ešte aj za prvej ČSR. Pluhý aj teraz vlastní len majitelia koní, ktorí orú v dedine ostatným. Takto sa oranie stalo vedľajším zamestnaním niekoľkých gazdov a pravidelným zdrojom ich príjmov. Ich počet však spolu s oráčmi, ktorí prichádzajú z iných oblastí, nestačí zdolať načas všetky práce tak, ako vyžaduje pravidelné orné hospodárenie. Gazdovia sú preto nútení vynechať oranie rok alebo dva roky za sebou. Druhá príčina spočíva v nedostatku peňazí. Roku 1960 sa za jeden

Obr. 4. Rekonštrukcia práce bránou s drevenými klinmi pri obrábaní role motykou. Kelčov (okr. Čadca) 1960. Foto V. Urbancová, archív NÚ SAV Bratislava

Obr. 5. Brána s drevenými klinmi používaná v rámci motykového hospodárenia. Kelčov (okr. Čadca) 1960. Foto V. Urbancová, archív NÚ SAV Bratislava

deň práce (rozvážanie hnoja a jeho zaoranie) platilo 300 Kčs, pol litra pálenky a obrok pre koňa (Terchová). Nie je preto div, že mnohí sa snažia orať len vtedy, keď je to nevyhnutné a likvidujú len najťažšiu ručnú prácu — zakopávanie hnoja pod zemiaky — jeho zaoráním. Ostatné práce poväčšine robia naďalej ručne.

Bez záprahu robia gazdovia aj iné práce pri siatí a sadení. Bránia malými drevenými bránami s drevenými zubami, do ktorých sa zapriahne jeden človek. Kto nevládze ťahať bránu, rozbíja hrudy motykou. Neskôr, keď sa obrábanie začalo kombinovať s oraním, „po oraní sa bránilo koňmi, po motyke peši“ (Kelčov, okr. Čadca). Tí, ktorí nemali záprah, zhotovili si aj malé ľahké valce, ktoré mohli ťahať ľudia. Mnohé práce vykonávajú bez záprahu aj vtedy, keď to nie je úplne nevyhnutné. V tridsiatych až štyridsiatych rokoch prenikajú do uvedenej oblasti oborávače na zemiaky. Nebolo však zriedkavé, že do oborávača miesto jedného koňa sa zapriahli dvaja silní chlapi, aby kôň nepošliapal zemiaky (Riečnica, okr. Čadca). Je to príznačný vzťah ľudí zvyknutých na ručnú prácu k práci záprahu. Príčinou sú však aj zlé klimatické podmienky, ktoré si vynútili čo najšetrnejšie zaobchádzanie s pestovanými plodinami a najmä so zemiakmi, ktoré tu predstavovali hlavný zdroj obživy.³²

³² Zemiaky ako hlavný zdroj obživy Kysúc v minulosti boli pri priemernej úrode zárukou, že rodina nebude hladovať. Zaujímavý je údaj z Petrovíc z obdobia rozpadu veľkorodiny (prvé desaťročie 20. stor.), ktorý svedčí o veľkej šetrnosti pri zaobchádzaní so zemiakmi: nevesty varili síce už každá osobitne pre svoju rodinu, ale ešte na spoločnom ohnisku a v jednom hrnci, aby šetrili palivom. Keď varili zemiaky, dali ich do plátenných vreciek, aby sa ani jeden nedostal druhej rodine. Pred sadením zemiakov vyrezali na sadenie len očka a ostatok uvarili. Sčernené zemiaky dali sušiť a uschnuté rozotierali na kameňoch-solotrukoch; z takto získanej múky varili kašu. Závislosť od vlastnej úrody zemiakov pretrváva v mysli starších ľudí dodnes. Napr. r. 1960 pre mnohé dažde sa ukazovala zlá úroda zemiakov. Starší vyslovovali tradičný názor: „Nebude zemiakov, budeme hladovať.“

Zlá hospodárska situácia charakteristická pre celé Kysuce v minulosti nám teda zachovala ojedinelý spôsob obrábania pôdy, ktorý v súčasnosti môžeme charakterizovať ako postupné narušanie motykového hospodárenia hospodárením orným. Cenné je, že sa podarilo zachytiť prelínanie týchto dvoch foriem v štádiu, keď motykové hospodárenie je ešte dôležitým činiteľom a jeho ústup je v súvislosti s trvalým nedostatkom ťažných zvierat veľmi pomalý. Táto situácia nám umožňuje urobiť si predstavu, ako asi mohlo orné hospodárenie, závislé svojou existenciou od ťažných zvierat, prenikať do oblastí, kde predtým nebolo známe. Odhliadnuc od diferencie niekoľkých storočí, rozdiel nemohol byť veľký a orné náradie podobne ako teraz mohlo úplne vytlačiť ručné náradie len vtedy, ak existovali predpoklady pre trvalé a pravidelné uplatnenie záprahu pri obrábaní pôdy. Okrem spomínanej kompaktnej oblasti Kysúc motykové hospodárenie pretrvalo aj na iných miestach Slovenska v niektorých izolovaných horských oblastiach, ako sú napríklad Hadviga a Vrícko v Turci. Ide o obce, ktoré vznikli neskoršou kolonizáciou v 14.—15. stor.³³ Kolonizácia v tejto oblasti (najmä na okolí Kremnice) bola prevažne banícka a poľnohospodárstvo mohlo byť vedľajším zamestnaním. Po zániku baní boli nemeckí kolonisti odkázaní len na chudobné a malé polia, ktoré vo veľkej biede obrábali bez orného náradia — len motykami — a zameriavali sa na chov oviec.³⁴ Hlavným zdrojom zárobku obyvateľov boli poľnohospodárske práce, za ktorými chodili do širokého okolia (Nitra, Prievidza).³⁵ Ženy tiež odchádzali z domu na zárobok na sezónne práce. Najčastejšie však odchádzali muži mlátiť obilie, a to hlavne v zimnom období, keď už nebolo toľko práce pri ovciach. Vríčania boli známi na celom okolí ako veľmi výkonní mlatci; najčastejšie chodili v štvorčlenných skupinách. Robili za stravu a obilie (9.—10. kríž), ktoré si naložili na dvojkoľesné káry a sami ich ťahali domov. Role doma až do r. 1900 obrábali len motykami. Všetky práce robili bez záprahu, počnúc vynášaním hnoja pod zemiaky, a to v zime na sánkach a keď nebol sneh, na chrbte v plachtách. Na jar pri sadení zemiakov súčasne zakopávali hnoj: do vykopanej jamky hodili zemiak, naň hrst hnoja a jamku zahrabali. Tento úsporný systém hnojenia bol dôsledkom trvalého nedostatku maštalného hnoja. Do zemiačnika zakopávali jačmeň. Nasledujúci rok rozsiali na nedotknuté strnisko po jačmeni ovos a zakopali ho.

Prvé pluhy prišli do Vrícka okolo r. 1900. Boli to staré, už vyradené drevené a neskôr i položelezné pluh; mlatci ich kupovali za lacný peniaz v obciach, v ktorých mlátili. Pretože vo Vrícku nebolo ťažných zvierat, do pluhu sa zapriahli 4—6 chlapi a takto orali smerom hore i dole. Len na veľmi strmých roľiach pluh smerom hore ťahali naprázdno. Hĺbka orby nedosahovala ani 4 prsty. Gazdovia, ktorí nemali pluh, alebo na miestach, kde pluh nevládali vytiahnuť, robili všetky práce i naďalej motykami. Bránili ťahkými drevenými bránami so

³³ D. Lehočká. Prvá zmienka o Hadvige je z r. 1392. V 14. stor. vzniklo pravdepodobne aj Vrícko. Prvé zprávy o ňom sú však až zo 16. stor. J. Šikura, *Miestopisné dejiny Turca*, Bratislava 1944, 72, 78; D. Lehočká, *Nemecká kolonizácia v Turci*. Historický sborník, 1945, 13.

³⁴ Ed. Winter, *Deutschen in der Slowakei*, Münster in Westfalen 1926, 18, 20 n.

³⁵ D. Lehočká, c. d., 38.

železnými zubami tak, že do brány sa zapriahol jeden človek. Takáto bola situácia až do rokov 1935—1940. Pre nedostatok ťažných zvierat väčšinu prác vykonávali motykami nielen na neprístupných, ale aj na prístupnejších miestach, čo bola síce práca pomalšia, ale ľahšia, ako ťahať pluh do strmých kopcov, neriadka až do výšky 900 metrov. Čiže nedostatok záprahu mal za následok pretrvanie ručného obrábania takisto ako na Kysuciach. Príčiny jeho existencie vo Vrícku sú však spoločné s Hutami a Borovým na Liptove — čiže ani tunajšie obce neboli založené za poľnohospodárskym účelom. Po zániku možností zamestnaní, kvôli ktorým boli tieto obce založené (sklárske huty a bane), za daných hospodárskych a sociálnych podmienok sa situácia nedala riešiť inak, ako sa riešila: hľadaním nových zdrojov príjmov mimo poľnohospodárstva a väčším využitím rolí prostriedkami a možnosťami, aké boli k dispozícii už predtým.

Podobných prípadov bolo na území Slovenska zaiste viacej. Všetky ich však zistené nemáme.³⁶ Ako vidíme z uvedených príkladov, príčiny pretrvania ručnej techniky práce boli príbuzné a sú výrazným odrazom v podstate rovnakej hospodárskej situácie, v akej sa tieto oblasti počnúc feudalizmom a bez podstatnejšej zmeny počas kapitalizmu nachádzali. Aká zlá bola táto situácia, vidieť z toho, ako ťažko v niektorých prípadoch likvidujeme pozostatky ručného systému obrábania pôdy ešte aj v posledných rokoch za zmenenej situácie, ktorá priniesla možnosti trvalého a výnosného zamestnania mimo týchto poľnohospodársky nevýnosných oblastí.

Poslednú variáciu výskytu motykového hospodárenia sme úvodom k tejto časti charakterizovali „sťahovavými“ poliami. Tento termín sme použili vzhľadom na prechodný charakter týchto polí vo vzťahu k miestu, kde sa nachádzajú a vzhľadom na ich dlhodobý význam v rámci orného hospodárenia jednotlivých obcí. Z týchto dôvodov sme nevolili termín „dočasné“ polia. V zásade ide o trvalé rozširovanie základného fondu ornej pôdy, obrábanej orným náradím a hnojenej maštalným hnojom, o malé plochy rolí na čistinách a rúbaniach, ktoré sa obrábali ručným náradím a hnojili popolom. Charakteristické pre takto získané polia je, že sa používali len 3—4 roky. Táto doba bola vymedzená úrodnosťou pôdy, ktorá bola hnojená len popolom. Po uplynutí tejto lehoty sa prešlo na obrábanie nového kusa zeme žiarením a prípadne, keď bol porast na čistinách redší, len klčovaním, bez žiarenia (Nová Bošáca, Trenčín). V tom prípade sa hnojilo popolom našetreným cez rok v domácnostiach na tento účel. Aj keď jednotlivé políčka majú krátku životnosť a sú sťahovavého

³⁶ Materiál z Turca je z vlastného výskumu z r. 1963. O tejto problematike na našom území sa zmieňuje J. Mjartan v referáte *Agrarethnographische Forschungen in der Slowakei*. *Agrarethnographie*, Berlin 1957, 24, kde uvádza obdobný materiál z horného toku Váhu. Zaujímavý materiál o motykovom hospodárení uvádza J. Podolák v zpráve cit. v pozn. 22. Ten istý autor sa tejto otázky dotýka v štúdií *Pasienkové a lúčne hospodárenie na hornom Pohroní*. SN 1961, 557, ako aj v štúdií o poľnohospodárstve v monografii *Banická obec Zákarcovce*, Bratislava 1956, 73 n. Zmienka o tejto technike práce je i vo viacerých iných štúdiách na stránkach našich odborných časopisov. Prevažne však ide len o zmienky a nie o podrobnejší rozbor tejto techniky práce.

Obr. 6. Ručný válec používaný v rámci ručného obrábania pôdy. Kelčov (okr. Čadca) 1960.
Foto V. Urbancová, archív NÚ SAV Bratislava

charakteru, tento spôsob rozmnožovania úžitkovej pôdy bol na týchto miestach trvalým faktorom v priebehu mnohých desaťročí vedľa orného hospodárenia na stálych roliach, patriacich k pôvodným usadlostiam. Vzhľadom na terén, v ktorom sa políčka nachádzajú, a na ich malú plochu nemohlo na nich prísť k prechodu od ručného k záprahovému obrábaniu. Tento spôsob treba preto odlišovať od krátkodobého motykového hospodárenia kombinovaného so žiarením pri novozískanej pôde komasáciou a reformami. Vtedy šlo, ako sme videli, o akcie trvajúce len niekoľko rokov, ktoré boli prípravou pre nástup orného náradia aj na týchto miestach. Úplne iného charakteru je aj motykové hospodárenie v uvedených oblastiach Kysúce, Liptova a Turca, ktoré tu predstavuje hlavný spôsob obrábania pôdy. Motykové hospodárenie na sťahovavých poliach malo tiež za následok vytvorenie odlišnosti v oševnom systéme a niekedy sa odráža aj v pestovaní obilnín takých druhov, aké sa na iných miestach už nevyskytujú. Toto tiež diferencuje posledný spôsob od predchádzajúcich dvoch, pri ktorých sa oševný postup nelíši od oševného postupu zavedeného na poliach obrábaných záprahom. Túto otázku však ďalej rozvedieme podrobnejšie.

Z týchto dôvodov sme teda vyčlenili motykové hospodárenie na sťahovavých poliach do osobitnej skupiny, v rámci ktorej sa vytvorili dve základné oblasti, diferencované podmienkami existencie tohto spôsobu obrábania, a to oblasť východného a severného Slovenska.

Na východnom Slovensku sa tento systém zachoval najkompaktnejšie v severovýchodnej pohraničnej oblasti, patriacej do Sninského okresu. Jeho podrobný opis podáva K. Chotek k citovanej štúdii,³⁷ z toho dôvodu zmienime sa o ňom len

³⁷ K. Chotek, c. d., 416 n.

stručne. Sťahovavé polička robili si gazdovia v tejto oblasti na lesných čistinách, ktorých je tu v dôsledku stáleho rúbania lesov v minulosti dostatok. Kríky povytínali sekerami a porúbali na drobné kúsky. Korene kríkov nechávali v zemi. Posekané raždie nechali najprv vyschnúť, potom ho poukladané do kôpok zapálili. Horiace kôpky poťahovali k nezapáleným *kočerhou*, podobnou ohreblu. Keď všetko zhorelo, popol zakopali do zeme. Do takto skyprenej pôdy zasiali bor a zahrabali ho hrablami. Žali kosákmi, lebo kosenie medzi koreňmi kríkov by bolo obťažné. Do tej istej zeme budúci rok zasiali žito, po ňom ovos. Keď to bolo možné, zasiali ovos ešte aj štvrtý rok. Potom zem nechali znovu zarásť kríkmi a vypálili si nové miesto.³⁸

Zatiaľ čo na východnom Slovensku v uvedenej oblasti čistiny klčovali a žiarili výlučne za účelom získania novej pôdy pod osev, na severnom Slovensku (Orava, Kysuce) bola situácia zložitejšia. Na Kysuciach ešte začiatkom nášho storočia a na Orave hlavne v 19. stor. klčovali si roľníci lesy, ktoré patrili jednotlivým usadlostiam, za účelom získania nových polí. Z 19. stor. máme o tejto situácii na Orave takýto záznam: „... hneď po vyklčovaní jejich (lesov) zrno dalo roľníkovi bohatý výnos. Tieto priaznivé výsledky trvali tak dlho, pokiaľ tá v pôde obsažená úrodnosť vyžítá nebola. Jak náhle toto nasledovalo, výnos vždy viac a viac klesnul a nakoľko nové kopanice pre jejich veľkú od dediny vzdialenosť zriedka, alebo nikdy hnojené nebývali, stali sa takje plochy veľmi neúnosnými natoľko, že ich ľud ponechal a ďalej ku vykolčovaniu lesov prikrčil.“³⁹ Najbežnejší spôsob, ktorý priniesol rozmnoženie obrábanej pôdy na Orave a Kysuciach v nami skúmanom období, mal však iné hospodárske korene a súvisel s možnosťou prenajímajania rúbaní panských lesov za ich znovuzalesnenie. Nešlo teda o klčovanie za účelom získania nových plôch rolí, ktoré tu mali len druhotný význam. No i tento spôsob priniesol rozšírenie obrábanej pôdy bez hnojenia na vždy nových miestach, tak ako v predchádzajúcom prípade. Okrem samého pracovného postupu pozoruhodné pri ňom je aj to, že sa tu zachovali polofeudálne vzťahy v rámci systému odrábania, a to miestami až do tridsiatych až štyridsiatych rokov nášho storočia. Vznikli po zrušení feudalizmu, keď zemepán hľadal náhrady za doterajšie roboty a prostriedky na krytie svojich výdavkov. Zo súčasného prameňa z Oravy máme o tomto procese takýto záznam: „Po zrušení poddanstva panstvo muselo znášať s poddanými rovnaké ťarchy. Aj oravské panstvo vzhľadom na tieto podmienky muselo hľadať odbyt svojím lesom. A tak ich roku 1865 dalo na dvadsať rokov do nájmu L. Popperovi... Od tej doby je na Orave nedostatok dreva.“⁴⁰ Zároveň s hromadným vyrubovaním stromov

³⁸ V. Urbancová, c. d., 264 n.

³⁹ M. Revický, *Beschreibung des Arvaer Comitats vom Naturhistorischen u. Ethnographischen Standpunkte* (1817–1871); rukopis uložený v Ústrednom archíve v Bratislave (Kohútova zbierka), kapitola *Das Holz* a *Umeleckvo umjenja*. Podobnú situáciu na Valašsku opisuje J. Šťastný v článku *Poznámky k problematice zániku starého zemědělství na horním Vsacku*. Český lid, 1960, č. 6, 260. Polia v lesných pásach na Orave, ktoré sa obrábajú motykami a nemôžu sa hnojiť, spomína aj J. Nagy v monografii *A Tótok otthonárol Árvamegyében*, A. Kubín 1891, 122. Hovorí však, že je ich už málo a nechávajú ich postupne zarastať lesom a lúkami, čo súviselo s prechodom na intenzívnejšie obrábanie nižšie položených rolí.

⁴⁰ M. Revický, c. d., kapitola *Das Holz*.

vzniká starosť o ich znovuvysadenie. Komposesorát, využívajúc nedostatok pôdy u roľníkov, prenajíma im rúbane za presne stanovených podmienok: „... nájomník musí rúbaň vyčistiť a vypáliť. Vzhľadom na predchádzajúce uvoľňovanie pôdy musí plochu z troch šestín osiať ovsom, z jednej šestiny semenami lesných krovisk a odpovedajúcim množstvom smrekových semien. Na jeseň zožne ovos, na nasledujúci rok ostatné krovinu.“⁴¹ Podľa iného údajá nájomníci museli rúbaň vyčistiť, vypáliť a zasadiť stromčeky. Za túto prácu na čistine pestovali tri roky zemiaky a päť rokov mohli kosiť trávu. Práce spojené so znovuvysádzaním lesov boli takýmto spôsobom pre veľkostatok o 66 % lacnejšie ako pri riadnom námezdnom systéme.⁴²

Ako vyzerala táto práca konkrétne, máme doložené etnografickým materiálom z Kysúc. Keď sa les vyrúbala na *holorub* a furmani odviezli drevo, hájníci vymerali záujemcom *numerá* alebo *dzilky* — pás zeme o rozlohe 30 × 60 m. Dve numerá dostal *feršter na deputát*, hájnik dostal jedno číslo. Obrábali ich nájomníci zadarmo — „na polovicu“. Numerá sa predávali na licitácii. Výkričná cena za prvej ČSR bola 60–80 korún, no jedno numero sa vylicitovalo aj na 120 korún. Za tieto peniaze mohli roľníci prenajatú zem obrábať tri roky. Keď bolo o pôdu mnoho záujemcov, uprednostňovali sa nájomníci, ktorí robili pri lesoch. Miestami dostávali nájom vždy len tí roľníci, ktorí cez zimu robili ako lesní robotníci. Po licitácii sa kolíky s číslami parciel „napíchali do štrófov“ takých dlhých, ako bola rúbaň. Šírka štrófu bola 30 m, teda šlo o šírku numeru. Potom sa vymeriavala dĺžka numeru.

Prvou prácou bolo dať všetky haluze na horný koniec pásu, do *riadku*. Riadok roľníci podpálili a *klukou* urobenou v lese z bučka alebo železnou poťahovali horiace raždie celým štrófom až po jeho dolnú hranicu. Túto prácu robili na jeseň alebo na jar, podľa toho, kedy sa vyrúbala les. Pne nevypaľovali, nechali ich zhnúť v zemi. Do vypálenej *lazury*, *požaru*, *šlogu*, *vatry* zasadili zemiaky. Druhý rok zasiali tu ovos spolu s íkricou (*krivica*, *škribica*, *kribica*). V tomto roku boli nájomníci povinní začať aj s vysádzaním lazury. Po zasiatí ovsa, skôr ako zišiel, zasiali smrekové semeno. Na jednom numere pracovali pri tejto práci štyria ľudia, za deň urobili tri čísla. Vpredu šli dvaja, ktorí robili motyčkami jarky, vzdialené od seba 1,50 m. Za nimi kráčal tretí s vreckom semena a sial do jarčiek. Posledný zahadzoval jarčeky zemou pomocou brezovej metly. Pri žatí ovsa na jeseň museli dávať pozor, aby sa nekládol na smrekové riadky a aby sa nevyžali malé smriečky. Tretí rok žali íkricu (Oščadnica, Setechov, Terchová, Zákopčie). Niekde miesto ovsa zasiali do šlógy jačmeň (Terchová). Všetky práce na týchto rúbaniskách vykonávali úzkymi motykami, lebo pôda bola kamenistá. Keď bolo pred žiarením potrebné vykopať korene kríkov, pracovali ešte užšími, tzv. trňovými motykami. Žali zväčša kosákmi, na voľnejších miestach kosili.

S týmto systémom, ako aj s pestovaním íkrice prestali roľníci definitívne po druhej svetovej vojne, po zoštátnení lesov. Až potom zanikajú posledné zvyšky

⁴¹ W. Rowland, *Beschreibung des Compossessorat-Herrschaft Arva*, Árva-Váralja 1879, 104.

⁴² J. Langer, *Polaření na horní Oravě*. Český lid, 1960/2, 80–82.

polofeudálnych vzťahov, ktoré tu pretrvali bezmála celé storočie a mali za následok udržanie ručných spôsobov obrábania pôdy a pestovanie osobitných druhov obilnín, ktoré sa na iných miestach v tejto oblasti nepestovali. Z hľadiska techniky práce je tento systém príbuzný obrábaniu sťahovavých polí na východnom Slovensku.

Vo vzťahu k nášmu územiu v skúmanom období môžeme teda hovoriť o troch základných formách existencie motykového hospodárenia, diferencovaných nielen pracovnými technikami, ale aj jeho významom a príčinami jeho výskytu. V prvom prípade ručné obrábanie bolo prechodného charakteru a súviselo s úpravou novozískanej pôdy (komasácia, pozemkové reformy a pod.). Jeho význam spočíval v tom, že umožnilo používať novozískanú pôdu hneď po vyklčovaní a bolo prípravou na jej obrábanie orným náradím. V tejto súvislosti je potrebné poznamenať, že v spomenutých prípadoch sa klčovali aj staré lesné porasty a nielen rúbane a pasienky.⁴³ V druhom prípade išlo o motykové hospodárenie na stálych roľiach, kde motyka bola až do posledných desaťročí jediným a hlavným pracovným náradím pri príprave pôdy pod osev. Žiarenie tak ako v predchádzajúcom prípade zohralo úlohu len pri prvotnom získaní pôdy. No v tomto prípade na žiarenie niet už pamätníka, tak isto ako v oblastiach s orným hospodárením, kde prvotný spôsob získania stále obrábaných rolí je tiež dávno zabudnutý. Preníkanie orného hospodárenia do oblasti so stálym motykovým hospodárením je veľmi pomalé a ani v šesťdesiatych rokoch nášho storočia, keď sme získali materiál v teréne, nebolo možné hovoriť o jeho víťazstve. Ručné obrábanie má tu teda prvoradý význam ako trvalá a dlho jediná technika práce. V poslednom prípade ide o motykové hospodárenie na čistínach a rúbaniach, ktoré existovalo trvale vedľa orného hospodárenia v samej obci. Jeho význam spočíva v možnosti rozšíriť plochu obrábanej pôdy na miestach, ktoré nie sú z rôznych príčin spôsobilé na obrábanie orným náradím, a v získaní úrody na poliach, ktoré navyše netreba hnojiť maštalným hnojom. V tomto prípade žiarenie a klčovanie bolo podmienkou získania týchto plôch pôdy.

Zhrňme teraz príčiny, ktoré mali konkrétne u nás za následok udržanie motykového hospodárenia v doslovnom obkľúčení hospodárením orným. Tejto otázke venoval pozornosť Berner v citovanej štúdii, kde veľmi podrobne rozoberá dôvody, ktoré v jednotlivých svetadieloch mohli mať za následok vznik a pretrvanie motykového hospodárenia. Uvádza dôvody geografické (strmé svahy, kvalita pôdy, prekorenené žiaroviská a pod.), sociálne (nedostatok ťažných zvierat, preľudnenosť a pod.) a možnosť pestovania obilnín bez akéhokoľvek obrábania pôdy (za určitých podmienok). Upozorňuje tiež, že práca motykou je v niektorých prípadoch vyhovujúcejšia ako práca pluhom.⁴⁴ Z nášho materiálu vidieť, že tieto príčiny nevystupujú samostatne, ale sú od seba závislé a sú odrazom celého hospodárskeho vývoja v danom období. Keď si z troch základných foriem motykového hospodárenia rozoberieme ktorúkoľvek, vždy vystúpia do popredia

⁴³ Ide teda znova o žiarenie, ktoré K. Chotek charakterizuje ako kolonizačné a ktoré pretrvalo u nás oveľa dlhšie, ako sa doteraz predpokladalo. K. Chotek, c. d., 408 n.

⁴⁴ Berner, c. d., 114–119.

práve hospodárske, sociálne a geografické príčiny, ktoré prinútili roľníka prechodne alebo trvale pracovať v teréne, nevhodnom pre prácu pluhom, alebo v priaznivom teréne iné dôvody znemožnili jeho použitie. Videli sme, že nespravodlivé prideľovanie nevyhovujúcich pozemkov za komasácií a reforiem vyvolali prechodnú existenciu ručného obrábania vedľa obrábania orného. Nedostatok ťažných zvierat zase fixoval ručné obrábanie na stálych roľiach až do posledných rokov (Kysuce),⁴⁵ tak ako inde odchod mužov za zárobkom v súvislosti so zánikom pôvodného hlavného zamestnania (Huty, Borové, Vrícko) a zlými geografickými a klimatickými podmienkami ho povýšil z obrábania pozemkov okolo domu na pracovnú techniku pri obrábaní roľ. Odchod mužov z Kysúc (drotári, rôzne potulné zamestnania), vyvolaný neschopnosťou roľ užiť túto relatívne preľudnenú oblasť, mal nesporne spätný vplyv na dlhodobé udržanie ručného obrábania a celkovú stagnáciu tamojšieho poľnohospodárstva. Stály nedostatok ornej pôdy bol schopný udržať nielen primitívne formy jej obrábania a získavania na čistinách a rúbaniach, ale aj poloseudálne vzťahy založené na ekonomickom násilí vo forme odrábania skoro celé storočie.⁴⁶ Práve tento moment je príznačný pre územie Slovenska, kde retardácia v jednom smere sa veľmi citlivo a dlhodobe odrazila v mnohých ďalších oblastiach hospodárskych a spoločenských vzťahov. Nedostatok pôdy, ťažných zvierat a hnojiva, nepriaznivá poloha roľ a zlé klimatické podmienky v priamej závislosti od sociálnych a hospodárskych podmienok boli v daných oblastiach hlavnými činiteľmi, ktoré zapríčinili existenciu a pretrvanie ručných foriem obrábania pôdy.

IV

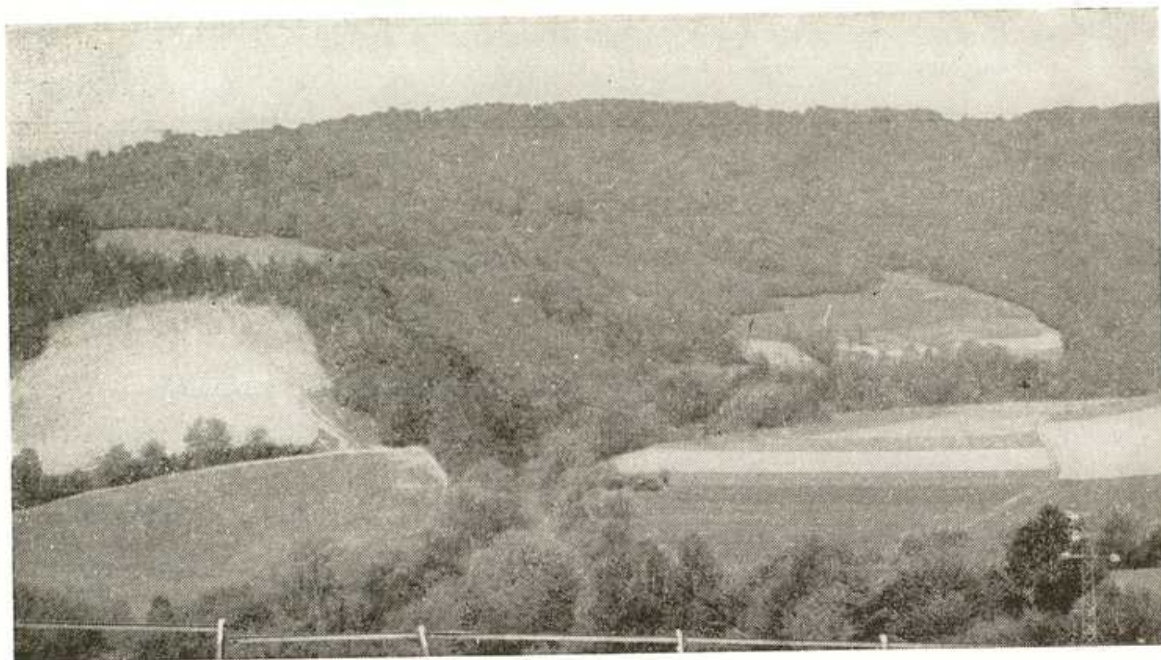
Pri sledovaní pestovania a striedania plodín v súvislosti s motykovým hospodárením budeme vychádzať z prípadov, keď tento spôsob obrábania bol trvalým faktorom na stálych roľiach. Predovšetkým ide o spomínanú oblasť horných Kysúc, kde roľníci pre zlé klimatické podmienky pestujú len jarné odrody obilnín, najmä jačmeň a ovos, menej raž a jarnú pšenicu (žito). Len zriedka sa stretávame so siatím zimnej pšenice, ktorú tunajší roľníci sejú do zemiačniska a zakopávajú hneď pri vyberaní zemiakov.⁴⁷ Zemiaky sú tu najdôležitejšou plodinou. Osobitnú starostlivosť venujú príprave pôdy pred ich vysadením, no aj samej práci s nimi. Najčastejšie striedanie plodín na stálych roľiach obrábaných motykami je tu takáto:

1. zemiaky,
2. jačmeň, pšenica alebo raž,
3. ovos,
4. zemiaky.

⁴⁵ Na závislosť obrábania od záprahu na hornom Považí, kde sa pre jeho nedostatok obilie zaoráva pri vyorávaní zemiakov, upozornil J. M j a r t a n v cit. referáte, 24.

⁴⁶ Systém odrábania a príčiny jeho pretrvávania rozoberá J. M é s a r o š v práci *Roľnícka a národnostná otázka na Slovensku 1848–1900*, Bratislava 1959, 82 n. Touto otázkou sa zaoberá aj E. A r a t ó, c. d., 233 n.

⁴⁷ Je to primitívnejšia obmena spôsobu, ktorý uvádza J. M j a r t a n z Považia.

Obr. 7. Role uprostred lesných porastov pri Giraltovciach (okr. Bardejov). Foto V. Urbancová 1963. archív NÚ SAV Bratislava

Je to teda intenzívne trojpoľné hospodárenie, s ktorým sa tu stretávame až do posledných rokov. Ako sme už uviedli, v posledných desaťročiach začali zaorávať hnoj pod zemiaky, neskôr miestami aj preorali roľu pod ovos. Hnojili, ako bolo bežné skoro na celom území Slovenska pred príchodom umelých hnojív, raz za tri roky. Občas miesto zemiakov zasiali ďatelinu:

1. zemiaky,
2. jačmeň,
3. ovos,
4. ďatelina (1 rok, dvakrát sa kosila),
5. jačmeň,
6. ovos,
7. zemiaky (Terchová, okr. Žilina).

Keď ďatelinu ponechali dva roky, do ďateliniska dávali hneď ovos a za ním zemiaky, aby strata úrody tejto dôležitej plodiny bola čo najmenšia (Riečnica).

Prieloh a úhor sú na týchto miestach veľmi zriedkavé. Gazdovia to zdôvodňujú na jednej strane nedostatkom rolí, na druhej strane dostatkom pasienkov, takže úhor nebol potrebný na pasenie. Prieloh (*veloch*) na 3—6 rokov mohol mať len ten, kto vlastnil viac pôdy. Za tunajších podmienok viac pôdy predstavovali už aj tri hektáre. Prieloh nechávali, keď bola zem veľmi vyčerpaná. Siali doň ďatelinu (*konicinu*). Do prielohu sadili najviac zemiaky; za nimi nasledovalo obilie v bežnom poradí. Termíny „úhorieť a úhor“ sú tu zväčša známe len v súvislosti s orbou pod zemiaky. S ojedinelým prípadom čierneho úhoru sme sa stretli v Setechove. Išlo o individuálny úhor nezávislý od ostatných rolí v chotári a nepravidelný. Na juh od Žiliny, kde je rozšírené orné hospodárenie a priaznivejšie podmienky čo do polohy a množstva rolí, bol čierny úhor známejší. V skúmanom

období sa už síce nevyskytuje v rámci trojročného cyklu, ale tak ako v Setechove, v 9—12 ročných intervaloch (Kamenná Poruba, okr. Žilina). Porovnajme úhorový systém v obci s motykovým hospodárením (Setechov, okr. Žilina) s obcou, kde je známe len orné hospodárenie (Kamenná Poruba), hoci obe sú od seba v neveľkej vzdialenosti:

Setechov:	Kamenná Poruba:
1. úhor,	úhor,
2. žito (pšenica),	raž,
3. ďatelina,	ďatelina,
4. žito,	žito,
5. jačmeň,	jačmeň,
6. ovos,	ovos,
7. zemiaky,	zemiaky,
8. žito.	žito.

Vidíme, že napriek veľkému rozdielu v náradí, používanom pri obrábaní pôdy, striedanie plodín a celý osevný postup je v podstate rovnaký. Variácie v striedaní spôsobovali iné faktory. Bola to vzdialenosť rolí od domu (pestovanie kapusty na roliach), množstvo a kvalita pôdy (úhor, prielohy, ďatelina) a iné príčiny, ku ktorým sa vrátíme v závere práce. Ani rozdelenie rolí na tri časti bežné v týchto oblastiach, nie už síce v kolektívnej forme v rámci chotára, ale v rámci každého hospodárstva samostatne, nezávisí od náradia. Podľa názoru tunajších gazdov delenie na tri časti pretrváva preto, lebo každý rok dajú zorať iný diel zeme. K narušeniu tohto delenia však neprichádza ani vtedy, keď sa orie aj pod ovos, a teda dvakrát za tri roky. Toto rozdelenie pôdy je závislé rovnako i od druhov pestovaných plodín a možností hnojenia. Podobná situácia bola aj na iných miestach s trvalým motykovým hospodárením — v Hutách a Borovom v Liptove. Podľa štatistických údajov v sedemdesiatych rokoch minulého storočia najpestovanejšou plodinou tu bol ovos, za ním zemiaky a jačmeň.⁴⁸ V neskoršom období získava prevahu pestovanie zemiakov, no ovos a jačmeň sú i naďalej jedinými obilninami. Vystriedanie týchto plodín je takéto:

1. zemiaky,	alebo zemiaky,
2. jačmeň,	jačmeň,
3. ovos,	ovos,
4. ovos,	zemiaky,
5. zemiaky	jačmeň.

Prvé striedanie robili vtedy, keď nebolo veľmi naliehavé hnojenie, čiže vždy len pred sadením zemiakov. Ďalšie variácie vznikli v kombinácii s prielohom alebo ďatelinou, ktoré vsúvali obyčajne miesto zemiakov a po nich nasledovalo zase striedanie.⁴⁹ Takýto systém striedania je s menšími odchýlkami známy vo

⁴⁸ Majláth B., *Liptó megye östermelése*, Budapest 1877, 15.

⁴⁹ V. Urbancová, c. d., 264.

všetkých okolitých obciach na Orave a Liptove. Huty a Borové sa teda dlhú dobu líšili od svojho okolia veľmi výrazne pracovnými technikami a náradím na obrábanie pôdy, nelíšili sa však druhmi pestovaných plodín a ich striedaním.

Striedanie zemiaky — jačmeň — ovos — zemiaky bolo zaužívané taktiež vo Vrúcku a v okolitých obciach s orným hospodárením, ktoré geograficky a klimaticky, ako aj inými faktormi (hnojenie a pod.) boli odkázané na pestovanie týchto troch plodín v rámci intenzívneho trojpoľného hospodárenia.

Iná situácia bola na sťahovavých poliach východného Slovenska, ako aj na rúbaniach na Orave a Kysuciach. V oboch prípadoch pestovanie a striedanie plodín sa líši od pestovania a striedania plodín na stálych roľiach obrábaných v rámci toho istého chotára orným náradím.

Na žiaroviskách východného Slovenska sa do posledných rokov zachovalo pestovanie jednej z najstarších obilnín — boru.⁵⁰ Pestovanie boru, ako vidíme z historického materiálu, nebolo v minulosti obmedzené len na túto oblasť. Ešte v prvej polovici 18. stor. *bér*, nazývaný aj nemeckým prosom, pestovali na Kysuciach, v okolí Považskej Bystrice a na budatínskom panstve.⁵¹ Kedy v týchto oblastiach prestali bor pestovať, nevieme. Na východnom Slovensku siali bor najčastejšie do vypálenej čistiny hneď prvý rok. Za ním siali jačmeň alebo jarnú pšenicu (žito).⁵² Tretí a prípadne aj štvrtý rok siali na čistinu ovos. V poslednom období nastávajú však v poradí sadenia a siatia na čistinách zmeny. V Ruskom Hrábovci (okr. Michalovce) napríklad boli známe tieto postupy striedania na čistinách:

1. jačmeň,	bor,	zemiaky,
2. bor,	jačmeň,	bor,
3. zemiaky,	zemiaky,	pšenica.

Bor teda sadili prvý alebo už aj druhý rok, nesadili ho však posledný rok, keď pôda bola už veľmi vyčerpaná.

V Ubli zase v posledných rokoch zasiali na čistinu najprv bor, po ňom nasadili zemiaky a tretí rok zasiali trávnu a čistinu nechali na lúku. Viackrát už túto plochu neobrábali a nežiarili, a tak postupne dochádza k likvidácii tohto systému.⁵³ Bor žali kosákmi a najčastejšie varili z neho kašu, ktorá bola až donedávna dôležitou súčasťou stravy tunajšieho obyvateľstva. Mleli ho na rotačných kamenných mlynčekoch tak ako ostatné obilie; aby ho nezomleli na múku, nahradili spodný kameň dreveným kolesom (N. Sedlica, okr. Snina).⁵⁴ Čistiny používali

⁵⁰ O pôvode boru, jeho rozšírení a spôsobe obrábania podrobne píše K. Kwaśniewski v štúdiu *Uprawa bru w Malopolsce w XX. w.* Lud, T. XLV, Wrocław 1960, 203—222; pozri aj K. Chotek, c. d., 420, 421.

⁵¹ Od boru sa odlišoval mohár ako „proso talianske“ a pestoval sa v tomto období na južnom Slovensku. P. Horváth, c. d., 32, 33.

⁵² Siatie jarnej pšenice a raži dosahovalo veľké rozmery v prvej polovici 18. stor. najmä na vysokohorských a kopaničiarskych pôdach v Šariši, severnom Zemplíne a v hornom Trenčiansku. P. Horváth, c. d., 30 n.

⁵³ Ďalšie variácie z Ruského Bystrého uvádza K. Chotek, c. d., 421.

⁵⁴ Materiál z vlastného výskumu r. 1959.

len tri, zriedkavejšie štyri roky. Bor v skúmanom období pestovali už len na čistinách, ktoré sa tak vyčlenili z bežného pestovania a striedania plodín na stálych roľiach v tom istom chotári, kde sa stretávame s rôznymi variáciami extenzívneho alebo intenzívneho trojpoľného hospodárenia.

Využívanie rúbání na Orave a hlavne na Kysuciach má za následok zachovanie pestovania druhej dnes už zriedkavej obilniny — ikrice.⁵⁵ Aj túto obilninu tak isto ako bor v skúmanom období pestovali už len na rúbaniach. Vo väčšine prípadov do rúbane prvý rok sadili zemiaky. Ako vidíme z materiálu, na Kysuciach⁵⁶ v ďalších rokoch striedanie a druhy pestovaných plodín neboli rovnaké. Najčastejšie išlo o tieto kombinácie:

1. zemiaky,
2. ovos s ikricou, jačmeň s ikricou, jarná pšenica s ikricou, raž s trávou a ikricou,
3. ikrica.

Zriedkavejšie siali ikricu rovno do vyžiarenej rúbane bez zemiakov. V tom prípade prvý rok zasiali ikricu s jačmeňom, druhý rok zobrali úrodu ikrice a tretí rok rúbaň na poľnohospodárske účely nepoužívali (Setechov). Ikricu žali kosákom, varili z nej kašu a piekli chlieb. Mleli ju tak ako bor na kamenných mlynčekoch, nevymieňali však spodný kameň za drevený podklad (Setechov). Pestovanie ikrice na týchto miestach je zdôvodnené dočasnou možnosťou obrábania rúbání a ich ďalším určením. Obrábanie šlógov na Kysuciach a Orave bolo obmedzené znovuvysádzaním lesov už v druhom roku po vypálení. Či už vysádzali väčšie stromčeky (Orava),⁵⁷ alebo siali semená (Kysuce), v treťom roku používania rúbane nebolo možné pôdu prekopať pod nový osev bez toho, že by sa nepoškodil mladý lesný porast. Za tejto situácie vyhovovala práve ikrica, ktorá aby dala v poslednom — treťom roku úrodu, nepotrebovala nijaké obrábanie. Ikrica bola teda najvyhovujúcejšou obilninou za daných podmienok.

Z materiálu, ktorý sme rozobrali, je zrejmé, že uvedené spôsoby obrábania pôdy prinášajú so sebou odchýlky od bežného spôsobu pestovania plodín len za určitých podmienok. Keď ide o role stáleho charakteru (Kysuce, Liptov, Turiec), bez ohľadu na to, či sú obrábané motykou, stretávame sa so striedaním obvyklým na roľiach obrábaných orným náradím. Ani vystriedanie motyky pluhom nemá za následok premenu v osevnom systéme, ktorý už v rámci motykového hospodárenia bol rovnaký s osevným systémom, aký nachádzame v ekolitých obciach so stálym orným hospodárením.⁵⁸ Táto skutočnosť poukazuje na úlohu zohranú orným hospodárením, v ktorého obkľúčení pretrvalo hospodárenie

⁵⁵ Pestovaniu ikrice venuje pozornosť Lewická v c. d., 111 n., kde ju charakterizuje ako najstaršiu odrodu žita. K. Chotek, c. d., 416 ju uvádza ako jánske lesné žito (*Secale multicaule*). O jej pestovaní na našom území píše J. Vařeka v štúdiu *Hospodárske stavby v Brvništiach, Dolnej a Hornej Marikovej, Papradne a Štiavniku* v stati o získavaní pôdy... SN, 1962, 450 n.

⁵⁶ Ide o obce uvedené v pozn. 30.

⁵⁷ J. Langer, c. d., 81—82, kde opisuje aj postup práce na rúbaniach.

⁵⁸ Podrobnejšie o tom pozri c. d. V. Urbanovej.

motykové. Tam, kde motykové hospodárenie vystupuje ako následok nepriaznivých hospodárskych a sociálnych podmienok a kde nie je nijaký podstatný rozdiel v geografických a klimatických podmienkach, niet dôvodu, aby napriek zaostalejšej technike v obrábaní boli diferencie v spôsobe pestovania plodín, ich striedania a výbere pestovaných druhov. Iného charakteru sú žiaroviská, kde sa pestujú druhy plodín, vyhovujúce daným pôdnym podmienkam (bor), spôsobu obrábania a určeniu pozemku (ikrica).

V.

Z uvedeného materiálu sme videli, že výskyt a znovuoživenie ručných spôsobov obrábania pôdy na Slovensku v 19. a 20. stor. v troch základných obmenách je výslednicou rôznorodého hospodárskeho a sociálneho vývoja v tomto i v predchádzajúcich obdobiach. K oživeniu motykového hospodárenia v prvom prípade došlo v rámci kapitalistického vývoja poľnohospodárstva a v súvislosti s rôznymi pozemkovými reformami. K rozšíreniu motykového hospodárenia prichádza v tejto súvislosti všade tam, kde v dôsledku presunov vo vlastníctve pôdy sa vyskytla nutnosť rozšíriť plochy ornej pôdy o doteraz neobrábané pasienky alebo o staré lesné porasty. Ručné obrábanie v tomto prípade má vždy dočasný a krátkodobý charakter a pripomína spôsob, akým sa pri osídľovaní nových oblastí v predchádzajúcich storočiach už za vyvinutého orného hospodárenia prechádzalo od ručných spôsobov k záprahovým spôsobom obrábania pôdy. V nami skúmanom období kľčovanie a žiarenie v tejto súvislosti nemuselo mať však vždy za následok oživenie ručných techník. Na príkladoch z východného Slovenska sme videli, že aj nové kľčoviská sa obrábali hneď orným náradím vtedy, keď ich predchádzajúca úprava (vyčistenie pôdy od koreňov a pňov) bola na to zameraná. Aj v ostatných prípadoch ručné náradie bolo čím skôr nahradené orným náradím. V tomto sa odráža priamy vplyv prevládajúceho orného hospodárenia na ručné formy práce, ktoré, i keď sú určitý čas nutné, rozhodne sa považujú na neúnosné a v súvislosti s obilím už aj za cudzie.

Pozoruhodnejšia, ale i zložitejšia je otázka výskytu motykového hospodárenia na stálych roliach ako jedinej a prevládajúcej formy obrábania pôdy. Ide o druhú obmenu výskytu motykového hospodárenia v uvedených oblastiach severných Kysúc, severného Liptova a Turca. Údaje z Kysúc sú o to cennejšie, že ukazujú na živom materiáli spôsob prechodu motykového hospodárenia na orné a že na ňom môžeme sledovať jednotlivé štádiá tohto prechodu. Priamou príčinou existencie motykového hospodárenia v týchto oblastiach je nedostatok ťažných zvierat. No tento nedostatok vzhľadom na celkovú situáciu na našom území musel byť práve v týchto oblastiach podmienený veľmi dôležitými skutočnosťami, ktoré ovplyvnili spôsob obrábania pôdy na také dlhé obdobie a udržali ho napriek doslovnému obkľúčeniu orným hospodárením ešte aj v našom storočí. Ide tu zrejme o situáciu uvádzanú Jägrom, keď určité javy vstupujú do života za úplne iných hospodárskych podmienok, aké majú dnes, a napriek tomu

ostávajú živé.⁵⁹ Nás však musí zaujímať práve to, prečo ostávajú tieto javy živé.

Uvádzali sme, že Kysuce patrili ešte v prvej polovici 18. stor. medzi tie oblasti nášho územia, kde chov dobytká bol na najvyššom stupni.⁶⁰ Táto situácia teda protirečí stavu z 19. a 20. stor. a nenapomáha zdôvodniť pretrvanie motykového hospodárenia v tejto oblasti práve nedostatkom ťažných zvierat. V tejto súvislosti nesmieme však zabudnúť na dôležitú skutočnosť, že severné oblasti Kysúc, o ktoré nám hlavne ide, boli veľmi silne zasiahnuté valaskou kolonizáciou.⁶¹ Táto kolonizácia ovplyvnila celý chov hospodárskych zvierat, zamerala ho prevažne na chov oviec a umožnila využiť vysokohorské pasienky. K vedľajším zamestnaniam tamojších valachov patrilo hlavne spracovanie kože, ktorú skupovali po okolitých obciach. Poľnohospodárstvo malo doplnkový charakter a obmedzovalo sa na obrábanie malých kusov pozemkov na vysokopoložených miestach.⁶² Akým náradím sa na týchto pozemkoch pracovalo, nemáme zatiaľ doložené. No keď vezmeme do úvahy polohu týchto rolí a ich veľkosť, ako aj sťahovavý charakter hlavného zamestnania (pastierstvo), nemohlo ísť o polia trvale obrábané orným náradím, pre ktoré chýbal navyše zväčša i záprah. Mohlo ísť o polia obrábané motykou, ktoré mali na starosti ženy, nezapojené plne do pracovného cyklu súvisiaceho s pasením dobytká. Tento predpoklad potvrdzujú aj ostatné príklady uvádzané v súvislosti s motykovým hospodárením ako trvalého faktora (Huty, Borové, Vricko, Hadviga, Nagyhuta v Maďarsku). Pri osídlení týchto miest v každom prípade poľnohospodárstvo bolo vedľajším zamestnaním, malo doplnkový charakter. Malé polia na miestach nevýhodných pre pestovanie plodín, či už pre ich polohu alebo klimatické podmienky (najčastejšie pre oboje spolu), obrábali ženy motykami. Po zániku hlavného zamestnania (sklárske huty, bane) sa zvýšil význam poľnohospodárstva. Základ pre jeho okamžitý prechod na orné hospodárenie nebol však vytvorený. Neboli ťažné zvieratá a nebola ani potrebná znalosť práce s iným náradím ako s ručným. Zvýšením významu poľnohospodárstva sa však zväčšujú plochy obrábanej pôdy, ale ich obrábanie ostáva aj naďalej z uvedených príčin dlhú dobu ručné. Takýto proces prebehol pravdepodobne aj na severných Kysuciach po obmedzení chovu dobytká, hlavne oviec, a došlo k situácii, ktorej záverečné štádiá sme mohli sledovať na materiáli v teréne.⁶³ Motykové hospodárenie ako trvalý faktor a ako jediný spôsob obrábania pôdy pod osev sa objavuje teda tam, kde pôvodne nešlo o osídlenie zamerané hlavne na poľnohospodárstvo a kde pod vplyvom súhry zvláštnych okolností (izolovanosť geografická, nacionálna, klimatické pomery,

⁵⁹ H. J ä g e r, *Agrarische Reliktformen in Sanstein-Odenwald und ihre Bedeutung für die Landschaftsgeschichte*. ZAA, 1961, 2, 169.

⁶⁰ Ide o údaje, ktoré uvádza P. H o r v á t h v c. d., 55. Pozri aj pozn. 31.

⁶¹ Podrobný opis priebehu tejto kolonizácie podáva J. M a c ũ r e k v práci *Valaši v západných Karpatech*, Ostrava 1959.

⁶² J. M a c ũ r e k, c. d., pozri príslušné state v jednotlivých kapitolách, zaoberajúce sa zamestnaním valachov.

⁶³ Správnosť tohto predpokladu definitívne môže potvrdiť historický materiál, ktorý nateraz nie je v tomto smere dostatočne spracovaný.

poloha rolí, súčasná hospodárska a sociálna situácia) sa jeho existencia určitú dobu prejavila ako podmienka umožňujúca pestovanie plodín za daných okolností. No i tu, len čo sa poľnohospodárstvo stáva hlavným alebo rovnocenným zamestnaním, prechádza sa napriek ručným pracovným technikám na striedanie a pestovanie plodín bežné v okolitých oblastiach, ktoré sú charakterizované orným hospodárením.

Posledný typ motykového hospodárenia sa vyčleňuje od predchádzajúcich hlavne pestovanými plodinami na žiaroviskách, klčoviskách a rúbaniach (bor a ikrica), jeho sťahovavým charakterom a existenciou orného hospodárenia v rámci toho istého chotára. Orné hospodárenie v tomto prípade je hlavným spôsobom obrábania pôdy a ručné spôsoby majú síce trvalý, ale doplnkový charakter. Ich pretrvanie je výrazom snahy rozšíriť plochu ornej pôdy o nové plochy, ktoré navyše nevyžadujú hnojenie a dôkladnejšie obrábanie.

Stručný prehľad materiálu o ručných spôsoboch obrábania pôdy na Slovensku v posledných dvoch storočiach ukazuje, že pozornosť pri výskume a spracovaní týchto otázok si nezasluguje len technika práce a náradie, ale rovnako a snáď aj vo zvýšenej miere ako doteraz i podmienky, ktoré vyvolali existenciu motykového hospodárenia, zapríčinili jeho pretrvania a mali za následok rôzne formy jeho výskytu.

ZUSAMMENFASSUNG

Archäologisches und historisches Material beweist schon für die ältere Epoche, insbesondere für das 11.—13. Jahrhundert, daß als überwiegendes Ackerbausystem die Bebauung mit dem Gespann — mit Arl und Pflug war. Zu einer ausgeprägten Wiederbelebung der manuellen Bodenbebauungsmethoden kommt es im Zusammenhang mit der Kolonisation der Gebirgsgebiete im 13.—15. Jahrhundert, im Rahmen der scholtynischen Kolonisation, als auch im 16. und 17. Jahrhundert im Zusammenhang mit der walachischen Kolonisation. Wie aus historischen Quellen herforgeht, in diesen Fällen hatte die Bodenbebauung mit der Hacke oder den Spaten nur einen zeitweiligen Charakter und man überging allererst baldingst zu dem Pflugbau. Die zg. Kopanice und die Lehden stellen nicht die Anbaufläche, die langfristig durch Handgeräte bebaut wurde, und so eine gewisse Reservation der Bebauung mit der Hacke dar, aber eine Ansiedlungsmethode bei der es nur zu einer kurzfristigen Belegung der manuellen Bebauungsformen, im Rahmen der überwiegenden Ackerwirtschaft kam.

Dennoch finden wir in einigen Gebieten die Bebauung mit der Hacke noch im Zeitabschnitt, den wir mit ethnographischen Material belegen können — also in der zweiten Hälfte des 19. und im 20. Jahrhundert. Das Vorkommen dieser Bebauungsart war in diesem Zeitabschnitt kompakter im Norden (das Gebiet Kysuca, Orava, Nordliptau) und im östlichen Grenzgebiet der Slowakei. Grundsätzlich hat in diesem Zeitabschnitt die Bodenbebauung mit Handgeräten dreierlei Charakter: 1. Eine einmalige oder vorübergehende durch den Bedarf die bisher angewandte Anbaufläche des Ackerbodens durch neue Flächen aus Waldland oder Weiden zu erweitern, hervorgerufene Aktion. Die Bebauung mit der Hacke hat einen zeitweiligen Charakter. Diese Bodengewinnung hängt überwiegend mit dem Ausroden und Absengen zusammen. 2. Die Bebauung mit der Hacke weist einen dauerhaften Charakter auf. Mit diesem Arbeitsgerät wird anstatt mit dem Pflug oder Hakenpflug auf stabilen Feldern gearbeitet. Das Ausroden oder Absengen steht mit dieser Arbeitsweise unmittelbar nicht in Verbindung. 3. Die Bebauung der „wandernden“ Felder, deren Existenz in dem erforschten Zeitabschnitt von ergänzender Bedeutung (neben dem Pflugbau auf den stabilen Ackerfelder desselben Hotters) ist und in direktem Zusammenhang mit dem Ausroden und Absengen des Waldlandes steht.

1. Diesen Vorgang finden wir im Zusammenhang mit der Komassation, den Bodenreformen und in den Fällen vor, wenn aus verschiedenen Gründen neue Felder zwecks ständiger Bebauung auf bisher zu diesen Zwecken nicht verwendeten Stellen entstehen. Das Ausroden und Absengen neuer Waldflächen oder mit Sträuchen bewachsenen Weiden hat nicht immer die Bebauung mit der Hacke zu Folge. In einigen Gebieten der Ostslowakei wurde das aus Waldland gewonnene Neuland von Anfang an so gereinigt und vorbereitet, daß der Boden mit Ackergeräten bebaut werden konnte. Die Hacke wurde immer dann angewendet, wenn auf dem Neubruch Stämme verblieben oder wenn von diesen die Wurzeln ungenügend entfernt wurden. In allen Fällen übergang man nach einigen Jahren zur Bebauung des Neulandes mit Pflügen über. Diese mit Asche gedüngte Erde bepflanzt man im ersten Jahr hauptsächlich mit Kartoffeln, stellenweise wurde Hirse und Mais gesät. Das Wechseln und Anbauen von Erdfrüchten in weiteren Jahren unterscheidet sich keineswegs von der Anbauart auf alten Feldern. Zu dieser zeitweiligen Belebung der manuellen Arbeitsweise kam es nach der Abschaffung der Untertänigkeit innerhalb der kapitalistischen Entwicklung der Landwirtschaft. Solchen Vorgang finden wir auf dem ganzen Territorium der Slowakei und dies häufig in den ersten Jahrzehnten unseres Jahrhunderts.

2. Wesentlicher ist das Vorkommen der Bebauung mit der Hacke als Dauerfaktor, die man in der Nordslowakei (Gebiet Kysuca) in verschiedenen Entwicklungsformen erfassen konnte. Anfangs dieses Jahrhunderts diente auf diesen Gebieten die Hacke als Hauptgerät für die Bodenbebauung. In diesen Zeitabschnitt durchdringt langsam der Pflug und mit der Hacke werden weiterhin nur Arbeiten auf steilen Berghängen durchgeführt. Auf tiefer gelegenen Feldern wird anfangs nur Dünger unter die Kartoffeln eingeackert. Die übrigen mit dem Getreidesäen zusammenhängenden Arbeiten werden die darauffolgenden zwei Jahre noch weiterhin mit der Hacke gemacht. Das Feld wird demnach nur einmal in drei Jahren gepflügt. Stellenweise beginnt man schon zweimal in drei Jahren zu pflügen und nur die Gerste, die man in das Kartoffelfeld gesät, wird eingeackert. Diese zwei Varianten finden wir noch die letzten Jahre. Kysuce, sowie auch alle anderen Gebiete, wo die Bebauung mit der Hacke als einzige oder überwiegende Bebauungsform bis in unseres Jahrhundert hineinreicht, waren während ihrer Ansiedlung nicht auf Getreideanbau eingestellt. Das Kysuca-Gebiet im Vorkommen der Bebauung mit der Hacke überdeckt sich mit dem Gebiet der walachischen Kolonisation, wo Schafzucht die Hauptbeschäftigung war und die Felderbebauung hatte sekundäre Bedeutung. In den anderen Fällen (ehemalige Komitaten Turiec, Liptau) handelt es sich um Ortschaften, die als Glashütten oder Bergbausiedlungen gegründet wurden. Das Erlöschen oder Reduzieren der Bedeutung der primären Beschäftigung hat die Erhöhung der Bedeutung der Feldbearbeitung zu Folge. Die Feldfläche vergrößert sich, aber auch weiterhin werden diese mit der Hacke bebaut, genau so, wie während der sekundären Arbeit auf den kleinen Feldern ringsum das Gehöft. Die Wechsel- und Pflanzarten unterscheiden sich in keiner Weise von den Nachbargebieten mit Ackerwirtschaft.

3. „Wandernde“ Felder finden wir in der Ost- und Nordslowakei. Im Osten handelt es sich um kleine inmitten der Wälder ausgerodene oder abgesengte Felder. Auf ihnen wird hauptsächlich *Setaria italica* B. (sogenannter BOR) angebaut. Nach 3—4 Jahren lässt man das Feld wieder bewalden und rodet eine neue Stelle aus. Das zeitweilige ausnutzen der Holzschläge in den nördlichen Gebieten, wo man *Secale multicaule* (sogenannte Ikrica) anbaut, hat einen ähnlichen Charakter. In beiden Fällen wird auf den stabilen Feldern des Hotters mit Ackergeräten — Pflügen gearbeitet.

СЛОВАЦКАЯ ЭТНОГРАФИЯ

Журнал Словацкой Академии Наук

Год издания XIII, 1965, № 1

Издается четыре раза в год

Издательство Словацкой Академии Наук

Редакторы д-р Божена Филова и Вера Носáľовá

Адрес редакции Братислава, Клеменсова 27

SLOWAKISCHE VOLKSKUNDE

Zeitschrift der Slowakischen Akademie der Wissenschaften

Jahrgang, XIII, 1965, Nr. 1. Erscheint viermal im Jahre

Herausgegeben vom Verlag der Slowakischen Akademie der Wissenschaften

Redakteure Dr. Božena Filová und Viera Nosáľová

Redaktion Bratislava, Klemensova 27

SLOVAK ETHNOGRAPHY

Journal of the Slovak Academy of Sciences

Volume XIII, 1965, No 1.

Published quarterly by the Slovak Academy of Sciences

Managing Editors Dr. Božena Filová and Viera Nosáľová

Editor Bratislava, Klemensova 27, Czechoslovakia

L'ETHNOGRAPHIE SLOVAQUE

revue de l'Académie slovaque des sciences

Année XIII, 1965, No 1. Paraît quatre fois par an

Aux Editions de l'Académie slovaque des sciences

Rédacteurs: dr. Božena Filová et Viera Nosáľová

Rédaction Bratislava, Klemensova 27

SLOVENSKÝ NARODOPIS

Časopis Slovenskej akadémie vied

Ročník XIII, 1965, číslo 1. Vychádza štyri razy do roka

Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavná redaktorka dr. Božena Filová

Výkonná redaktorka prom. hist. Viera Nosáľová

Redakčná rada: doc. dr. Rudolf Bednárík, dr. Soňa Burlasová, prom. hist. Emília Horváthová, dr. Soňa Kovačevičová, dr. Michal Markuš, prof. dr. Andrej Melicherčík, dr. Ján

Mjartan, doc. dr. Ján Podolák

Redaktorka časopisu Klára Vloššáková

Technický redaktor Ondrej Betko

Redakcia: Bratislava, Klemensova 27

Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin

Jednotlivé číslo Kčs 13,50, celoročné predplatné Kčs 54,—

Výmer PIO 2385/49-III/2 — 15*51087

Rozširuje Poštová novinová služba, objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Gottwaldovo nám. 48, Bratislava. Možno objednať aj na každej pošte alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII.

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1965